

*Kongemagt og leding i Norge og Danmark
omkring 1100
belyst ud fra den tidlige kristne fyrstedigtning*

AF

RIKKE MALMROS

1. Indledning

Institutioner og sociale forhold i det elvte århundredes Danmark er dårligt kendte, men antagelser om deres »oprindelige forhold« bruges ofte til at forklare udviklingen gennem det tolvte århundrede frem til Valdemarerne og samfundstilstanden i landskabslovene.

C.F. Allens skildring fra 1840 af samfundet i »Oldtiden« har været meget indflydelsesrig, først under forfatningskampen op til Grundloven af 1849, derefter gennem provisorietiden. Hans *Haandbog i Fædrelandets Historie* var lærebog i gymnasiet og på Universitetet indtil 1925. Her står der:

Kongen turde Intet foretage sig af Vigtighed uden først at have hørt Bøndernes Mening ... Skatter kjendte man i hine Tider ikke, og, skulde i et enkelt Tilfælde en eller anden Byrde paalægges, behøvedes dertil nødvendigviis Bøndernes Samtykke. Derimod paalaae det enhver vaabendygtig Mand at møde til Fædrelandets Forsvar, naar det blev overfaldet af Fjender. ... og dette tilligemed Forpligtelsen at modtage og beværte Kongen, naar han drog omkring i Riget paa Gjæsterie ... vare de eneste Byrder, der paa-hvilede Bonden til det Offentlige. Naar Bonden ikke var i Leding eller paa Vikingetog, levede han paa sin Gaard i den fuldkomneste Uafhængighed. ... Adel i den nuværende Betydning af dette Ord, som en Stand med særegne Rettigheder, der arveligen forplantes fra Fader til Søn, kjendte Oldtiden ikke. ...

... Tempelskat ... og ... en Deel af Bøderne ... tilligemed den store Andeel af Krigsbyttet, som tilfaldt Kongerne, udgjorde en

ikke ubetydelig Deel af deres Indkomster; men vigtigere vare de store Jordeiendomme, som rundt omkring i Riget vare udlagte til Underhold for Kongen og hans Hoffolk. Paa disse Eendomme fandtes Kongsgaarde, hvor Kongen paa sine Omreiser i Riget sædvanligen tog ind, og som bestyredes ved Forvaltere (Brydier)...¹

Allens billede af »Oldtiden« er den national-liberale ønskedrøm om det demokratiske samfund: Via tyske national-liberale tænkere går den i sidste instans tilbage til John Locke, der mente, at »i naturtilstanden« skaber manden gennem sit arbejde på én gang friheden og privatejendommen.² Dette er pur spekulation. Hverken Allen eller hans forbilleder begrunder deres opfattelse på positive kilder.

Allens »germanistiske« samfundsmodel var tiltrækkende for de radikale historikere, Kristian Erslev³ og Erik Arup,⁴ men har siden været under stærke angreb. Specielt er forestillingen om samfundet som et harmonisk, nogenlunde egalitært fællesskab blevet betvivlet. Klasse modsætningerne, afstanden mellem »stormænd« og slaver er blevet fremhævet af Niels Skyum-Nielsen,⁵ de voldelige fejders ødelæggelser og kirkens svaghed draget frem af Carsten Breengaard.⁶ I den almindelige historiker-bevidsthed har vel kun forestillingen om, at konge og »stormænd« levede af indtægterne fra deres private ejendomme, holdt sig levende; mens Niels Lund endda har betvivlet bøndernes deltagelse i ledningens militære ekspeditioner udenlands.⁷

Forestillingen om kongens organisatorisk isolerede stilling i samfundet står stadig bag beskrivelser af det tolvte århundrede som den tid, hvori en institutionel offentlig »øvrighedsmagt« grundlægges.

I min artikel *Den hedenske fyrstedigtningssyn* (1999)⁸ kunne jeg gøre den iagttagelse om det tiende århundredes skjaldedigtning til norske herskere, at den besynger et samfund, der er en magtpyramide centraliseret omkring kongen eller Ladejarlen (som på sin side er over-

¹ Allen 1840 33-38, specielt 34, mange senere udgaver. Jeg takker hermed min vejleder gennem mange år, professor Erik Ulsig for hans aldrig svigtende tålmodighed og fru Florence Ulsig for at have oversat mit *Summary*. Jeg takker også lektor, dr.phil. Esben Albrechtsen for at have rettet mine latinske citater og Ph.D. Trine Buhl for at have rettet de oldnordiske citater. De resterende fejl er mine egne.

² Locke (1690) Chap V specielt § 45. 1967 317.

³ Erslev 217-21.

⁴ Arup 170, 181-82, 187, 194, 243-44.

⁵ Skyum-Nielsen 2-19 og overalt i værket.

⁶ Breengaard 108-327.

⁷ Lund 1983, 1986, 1993; Lund 1996: 62, 76, 79, 81, 82, 235, 246, 249, 254, 273.

⁸ Malmros 1999 337-75.

herre over »et seksten jarlers land«). Dette billede af samfundet strider stærkt imod, hvad danske historikere plejer at tro om vikingernes samfund, men det opfylder tvangfrit moderne etnografers begreber om »redistributive« høvdingedømmer og »tidlige stater«.⁹ På etnografisk baggrund tilhører de hedenske fyrsteskjaldes Norge en velkendt og udbredt samfundstype.

Der består således en konflikt mellem en stadig levende tradition blandt moderne danske historikere og det tiende århundredes egne, udtrykte idealer. I deres tolkninger af de tidlige latinske skrifter har danske historikere hidtil bygget på en rig, men problematisk tradition; og de må forventes at stå famlende over for fyrstedigtningen, som jo da også handler mest om Norge.

I det følgende er det hensigten at demonstrere, at den bevarede fyrstedigtningssamfundssyn ikke strider så meget som hidtil antaget imod, hvad der virkelig står i de latinske skrifter. Det spørgsmål, som skal tages op til drøftelse, vedrører ikke så meget den enkelte konges større eller mindre faktiske magt i perioden fra Harald Blåtands død for folkets hånd 987 til Knud den Helliges død 1086, med erobringerne af England, Nordsøimperiet og adskillige kampe om overherredømmet over Danmark i den mellemliggende periode. Hvad der er mit anliggende, er selve kongedømmets eksistens som institution og dermed kongen som en person, der havde officielle rettigheder og officielle funktioner at udøve i det elvte århundredes Danmark.

2. Det elvte århundredes fyrstedigtning

Ved siden af det stadigt voksende arkæologiske materiale har vi i Danmark tre typer af symbolske kilder til det elvte århundredes samfundsforhold:

Runeindskrifterne er overordentlig kortfattede; teksterne giver sjældent så meget af en sammenhæng, at man med sikkerhed kan tolke deres sociale og institutionelle gloser, men bliver fristet til ind i indskrifterne at læse betydninger, man ikke kan læse ud af dem. Runeindskrifter vil ikke blive behandlet her.

De latinske tekster er enten skrevet af kristne i udlandet eller af kristne udlændinge i Danmark. I bedste fald skyldes de danske, som har lært sig latin i udlandets kirkelige skoler og deler disses projekt om at gøre danerne til rigtige kristne. Alle får de problemer med at vælge dækkende ord og begreber for danske institutioner, når de skal omtale dem

⁹ Claessen & Skalník 637-45; Fried 27-107, 186; Service 47-70; Malmros 1999 365-67; nærværende afhandling side 355-56.

på middelalderlatin. Der kan også næres tvivl om, om de ved besked med de forhold, de beskriver.

Fyrstedigtningen er som genre selve herskerideologiens medium. I det elvte århundrede er fyrstepoesien digtet af islandske skjalde, der normalt har opholdt sig ved fyrstehoffer i Norge i længere tid og deler deres sprog, og enkelte af dem har tillige været i England og Danmark. Når kongen ansatte lønnede smigrere til at rose hans gerninger, får vi sikker viden om, hvad han gerne ville høre og gerne ville have, at andre skulle tro. Når digtene lærtes udenad af en noget bredere kreds, viser dette, at digtenes idealer fandt nogen opbakning gennem de to hundrede år før deres nedskrift. Hvor brede de skjaldekyndige kredse har været, ved vi ikke. Som minimum har de omfattet kongen og mændene i hans personlige følge, forsamlet i hans hal, samt nogle islændinge, der ønskede at blive godt modtaget dér. På den anden side er det også muligt, at fyrstedigtningen har været reciteret overalt, hvor mænd drak sammen.

Til de hedenske fyrsteskjalde fra det tiende århundrede har vi få relevante kilder at kontrollere dem imod. Men til det elvte århundredes samfundsforhold flyder de latinske kilder noget rigeligere, især mod århundredets slutning. Omvendt bidrager ordbrugen i fyrstedigtningen til at fastslå den nordiske baggrund for de latinske begreber. Ved at sammenholde de nordiske skjaldes verdslige idealer med de latinske skribenters kirkelige, får vi en bredere viden om tanker og forestillinger i det elvte århundredes Norden.

Fyrstedigtningens strofer er overleveret i afhandlinger og kongesager, der oplyser om, hvem der har digtet dem til hvilken hersker. Stroferne skal tilfredsstillende restriktive krav: Det almindeligste versemål, *dróttkvætt*, består af otte korte linier på hver seks lange stavelser, hvoraf tre har tryk, »hævning«. To korte linier danner tilsammen en »langlinie«, hvis tolv lange stavelser (og særlig de seks trykstærke) skal tilfredsstillende syv rimkrav, to gange to krav til »indrim« (skiftevis halvrim og helrim) og tre krav om allitteration. To langlinier danner en halvstrofe, en »helming«, som er strofens største grammatiske enhed. Alle krav understøtter det mnemotekniske hovedformål: at udbrede, forøge og forlænge hver enkelt fyrstes berømmelse.

Skjaldene er ambitiøse: De ønsker at komponere uforglemmelige digte, vers, som er værd at lære udenad og umulige at slå ud af det hoved, hvor de først er kommet ind. Hvis der alligevel opstår huller i overleveringen, vil den glemsomme foredrager søge at udfylde lakunen med konventionelle fraser. Hvis disse er metrisk korrekte, vil ingen efterfølgende kunne konstatere fejlen. Man kan kun gisne om omfan-

get af sådanne rekonstruktioner gennem de halvandet til to-hundrede år fra det første kristne, det elvte århundrede til det trettende århundredes nedskrifter. I artiklen *Leding og Skjaldekvad* kunne jeg dog gøre den iagttagelse, at skibsteknologi og flådetaktik i det elvte århundredes fyrstekvad afviger fra skildringen af de nautiske forhold i de sagatekster, hvori de gamle strofer er overleveret. På dette centrale område er de gamle digte ikke blevet ændret til at stemme overens med det trettende århundredes idealer, sådan som det er sket i den mindre stabile prosa-tradition.¹⁰ I foreliggende arbejde er det just traditionen, der skal drøftes. Om der blandt en større samling konventionelle udtryk skulle have indsneget sig et enkelt yngre, gør ingen forskel, så længe de ikke alle stammer fra den senere tid.

Fyrsteskjaldenes arbejde lettes af digtningens sproglige konventioner. I den hedenske tid gjorde det tætte væv af mytologiske »kenninger«, at stroferne kunne tage sig ud som højstilerede gåder, hvis løsninger dog var de samme få centrale forestillinger. Her bryder kristne skjalde med hedenskabet ved at undgå ophobningen af hedenske kenninger. I stedet digter de i en enklere stil med noget flere præcise oplysninger, og med to-tre sætninger ligefrem efter hinanden (eller et enkelt stort indskud) i en fireliniers »helming«. Yderligere hjælpes filologernes tolkninger af, at der nu findes et større antal værker og håndskrifter at arbejde ud fra.

Det er tydeligt, at de kristne skjalde lærer af og citerer hverandre. Også i de kristne skjaldes billedsprog opstår der tidligt faste formler og udtryk, så at de yngre skjalde endnu en gang får faste tematiske konventioner at danne variationer over (hvad der jo også hjælper deres tilhørere med at forstå den mundtligt fremførte digtning).

Skjaldedigtningens væsentligste karakteristikum er dens ensformighed. Den hedenske tids elaborerede kenninger skal alle udtrykke ganske få begreber. Som påvist af Elena Gurevich er kenningsbrugen en variationskunst: subtile variationer over ganske få forestillinger.¹¹ Når skjaldene bliver kristne omkring år 1000, opgiver de som sagt brugen af hedenske kenninger og vinder derved plads til at omtale flere konkrete fænomener; men selv under disse forhold er digtningen væsentligt en samling variationer over – ganske vist flere, men dog ikke mange – begreber og tankemønstre. Også de kristne skjaldes opgave består i at sige det samme på den samme og dog varierede måde. I øvrigt er det ikke nok at sige om fyrstedigtningen, at herskeren prises – det karakteristiske er, hvad skjaldene priser ham for, og hvorledes de gør det.

¹⁰ Malmros 1985 98-112.

¹¹ Gurevich 141.

Hvor fast konventionen virker, ses måske bedst hos den mindst konventionelle, ja næsten personlige og originale skjald, Sigvat Tordsøn. To gange drister Sigvat sig til at kritisere den hersker, hvis brød han spiser. Første gang priser Sigvat stormanden Erling Skjalgsøn og begræder sin konges, Olaf Haraldsøns nylige nedslagtning af ham;¹² anden gang kritiserer han Magnus den Godes barske retshåndhævelse over for Norges bønder.¹³ Skønt Sigvat her udviser en usædvanlig civil-courage, er samtlige af de små distinkte udtryk, han anvender på henholdsvis stormanden og bønderne, i bedste overensstemmelse med den øvrige konvention (som det skal vises siden hen side 330 og siderne 334-35).

Konventionen kan være et besværligt filter for den forsker, der om en bestemt begivenhed ønsker at vide, »*wie es eigentlich gewesen*«, for eksempel hvem der sejrede i et slag. Men når de bevarede fragmenter af det elvte århundredes fyrstedigtning betragtes som levn af samtidens hofkultur og ideologiske skoling, bliver konventionens fasthed af største værdi for den, der ønsker at kende idealerne i det sene vikingesamfunds øverste lag.

Et særligt træk ved fyrstedigtningen, der er til stor nytte i foreliggende arbejde, er, at skjaldene ikke bruger personlige pronominer. Når de i en strofe skal oplyse flere ting om samme fænomen, anvender de synonymmer. Denne ordrigdom er naturligvis krævet af digtningens tætte rim og rytme. Men det bidrager stærkt til at belyse bibetydningerne af hver enkelt glose, at man kan se dens synonymmer og de sammenhænge, de alle fungerer i.

Det tiende århundredes hedenske fyrstedigtning viser, at allerede i sen førkristen tid er det nordiske kongedømme en institution. Folket betragtes som en hær (ordet *folk* betyder »hær« eller »kamp«). Det hedenske kongedømme forstår sig selv som den officielle ledelse af en hær, folket, der har et land. Foruden at være hærfører for denne store styrke og dermed landets ledende beskytter er den hedenske konge central for forbindelsen mellem folket og det guddommelige; han er øverste ansvarlige for den kult, der beskytter land og folk mod menneskelige fjender og det, vi ville kalde naturkræfterne. Selv er han i særlig grad beskyttet af guderne, som han er i slægt med. I den hedenske fyrstedigtning prises og styrkes en hierarkisk magtpyramide.¹⁴ Ideologien er typisk for et centraliseret, »redistributivt« økonomisk system, som det er beskrevet af økonomen Karl Polanyi og etnograferne Elman Service, Henri J.M. Claessen og Peter Skalník.¹⁵ Til fyrsteskjaldenes samfund fin-

¹² *Sigvatr Þórðarson*: 7. Flokkr om Erlingr Skjalgsson B 228-231.

¹³ *Sigvatr Þórðarson*: 11. *Bersöglivísur* B 234-239.

¹⁴ Malmros 1999 364-68.

des der mangfoldige analogier. Til Allens ønskedrøm findes der ingen.

De centrale kristne forestillinger er forskellige fra skjald til skjald, og der dannes ikke mange faste formler for dem i løbet af århundredet.¹⁶ Dog kan Gud fremstilles som den store konge over himlen,¹⁷ verden¹⁸ eller munkene.¹⁹ Som en konge er Gud garant og model for kongemagten: »Knud værger sit land som Altets Herre den herlige himmel«,²⁰ siger skjalden Halvard Håreksblis, og »Knud værger sit land som Grækenlands beskytter [Gud] himmerige«,²¹ kvæder Torarin Lovtunge. Arnor Jarleskjald siger, at Magnus den Godes flådeopbud »forekommer mændene ganske, som om det var Himmelkongens englefylking, *engla fylki himna þengils*, der samlet svævede hen over bølgerne.«²²

Det elvte århundredes fyrstedigtning bringer flere præcise oplysninger med navne på slagmarker og med tidsangivelser ud fra den kristne kalender. Med kristendommen kommer også djævelen og hans opholdssted ind i skjaldenes forestillingsverden. Skjalden Sigvat Tordsøn ved godt, hvem der kommer i helvede: Det gør de, der sviger deres konge.²³ »Drottensvigere glæder djævelen« siger en anden skjald.²⁴

¹⁵ Polanyi 47-55, 290-308; Service 74-102, 290-308; Claessen & Skalník 637-45; Malmros 1999 365-66; nærværende afhandling side 355-56.

¹⁶ Alle citater af skjalde er blevet opsøgt i Finnur Jónssons oversættelser i Bd. I B af hans »rettede tekst«, til hvilken der henvises ved: (B + sidetal). Samtlige citater er blevet kontrolleret i Ernst Albin Kocks *Notationes Norrænæ*: (NN + §) og i de moderne værker, der tager stilling til NN: Karl G. Johanssons og Mats Malms prosa-oversættelser af stroferne i Snorres Edda: (SnE + sidetal), Kari Ellen Gades kommenterede prosa-oversættelser af stroferne i Morkinnskinna: (Msk + strofe-nummer), der også henviser til Gades kommentarer, og Diana Whaleys udgave og kommenterede prosaoversættelser af Arnor Jarleskjalds digtning: (Whaley + sidetal). Hvor moderne kommenterede prosa-oversættelser ikke foreligger, har jeg benyttet Karl G. Johanssons metriske oversættelser af stroferne i Heimskringla: (Hkr + Bind-nummer + sidetal) og Jens Peter Ægidius's metriske oversættelser af stroferne i Knytlingesaga: (Kntl + sidetal), samt i mindre omfang Alison Finlays metriske oversættelser af stroferne i Fagrskinna: (Fsk + nummer). På grund af de metriske hensyn kan de metriske oversættelser lejlighedsvis være mindre præcise og dermed mindre tilfredsstillende til mit brug. Hvor jeg ingen tidssvarende oversættelse har kunnet finde, angives dette ved (÷). Hvor Finnur Jónssons oversættelse ikke er blevet fulgt, står den i parentes efterfulgt af den valgte autoritet.

¹⁷ *Þórarinn loftunga* 1 B 298 Hkr II 261; *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 1,3 B 306 Whaley 141; *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 2,18 B 310-11 Whaley 178-79; *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 3,10 B 313 Whaley 201-02; *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 4 B 316 Whaley 311; *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 7,1 B 326 Whaley 312; *Markús Skeggjason* 3,1 B 420 SnE 180.

¹⁸ *Hallvarðr háreksblisi* 8 B 294 SnE 132; *Markús Skeggjason* 1,31 B 419-20 Kntl 116.

¹⁹ *Skafti Þóroddsson* B 291 SnE 180; *Hallvarðr háreksblisi* 7 B 294 SnE 207.

²⁰ *Hallvarðr háreksblisi* 8 B 294 SnE 132.

²¹ *Þórarinn loftunga* 1 B 298 Hkr 261.

²² *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 2,18 B 310-11 Whaley 178-79.

²³ *Sigvatr Þórðarson* 13,16 B 250, NN § 1119 Hkr II 250; *Sigvatr Þórðarson* 13,17 B 250 Hkr II 251; *Sigvatr Þórðarson* 13,25 B 252, Hkr II 251.

²⁴ *Þórgeirr flekkv* B 305 Hkr III 33.

Som før er folket »landets hær«, og nu består det af *karlfolk ok sua jarlar*, af *búandmenn ok hersar*,²⁵ der sammen vælger kongen og drager i krig under hans ledelse. Kongen hersker over »land og folk«: Olaf Trygvesøn havde hersket over *ljð ok láð*, folk og land, til han blev berøvet dem ved sin død²⁶. Magnus den Gode er konge over *lond sem menn*, lande såvel som mænd.²⁷ Magnus den Gode og Harald Hårderåde deler *lond ok þegnar*²⁸ lande og »tegner«, da de deler kongedømmet over Norge imellem sig.

Der kunne skrives en langt mere fyldig redegørelse for de første kristne skjaldes billede af samfundet som parallel til den, jeg har givet i min artikel *Den hedenske fyrstedigtningens samfundssyn*.²⁹ Hvis jeg skulle gennemgå og citere hele det rige materiale fra det elvte århundrede, ville en sådan beskrivelse komme til de samme resultater og også blive meget enstonig, så jeg vil afstå fra at gentage de mange præcise paralleller.

Som den hedenske fyrstedigtning er den kristne mest beskæftiget med at beskrive samfundet som ét stort harmonisk fællesskab mellem kongen, hans territorium og hans mænd, »landets hær«. De er alle tapre, og kongen er tillige gavmild. (Hvor han får sine midler fra, nævnes ikke). Dog gives der nogle få digte, der omtaler interne konflikter.

Idet fyrstedigtningen fastslår forestillingerne om hersker-institutionens indlejring i samfundets øvrige institutioner, er den selv en institution.

3. Kongen og stormændene

Stormænd omtales lejlighedsvis i det elvte århundredes fyrstedigtning. Olaf Trygvesøn kaldes *vinr jarla*, jarlernes ven,³⁰ og Magnus den Gode benævnes *vinr gæðinga*, høvdingernes ven.³¹ Senere kaldes Harald Hårderåde for *gløðuðr hersa*, hersernes glæder.³² Kort efter 1100 trækker Markus Skeggesøn på en rig tradition, når han omtaler Erik Ejegod som *reifir hersa*,³³ for det betyder også »hersernes glæder«. Stormænd, der betegnes *vinir hilmis*, »kongens venner« er norske bønderes ledere i sø-

²⁵ *Sigvatr Þórðarson* 11,5 B 235-36 Msk 9; *Sigvatr Þórðarson* 12,20 B 243-44 Hkr II 329-30.

²⁶ *Hallfrøðr vandræðaskáld* 3,21 B 154-55 ÷.

²⁷ *Sigvatr Þórðarson* 13,30 B 253 Hkr III 30.

²⁸ *Þjóðólfr Arnórsson* 3,9 B 341 Hkr III 83.

²⁹ Malmros 1999.

³⁰ *Hallfrøðr vandræðaskáld* 3,9 B 152 ÷.

³¹ *Þjóðólfr Arnórsson* 1,20 B 336-37 Hkr III 54.

³² *Þjóðólfr Arnórsson* 3,34 B 346 SnE 134.

³³ *Markús Skeggjason* 1,24 B 418 Kntl 109.

³⁴ *Þórleikr fagri* 9 B 367 Msk 97.

krig.³⁴ Under det store afgørende slag i 1062 mellem Harald Hårderåde og Sven Estridsøn ved mundingen af den hallandske å Nissan deltager nogle mænd, der kaldes *spjallar jofurs*, kongens venner, i det norske angreb.³⁵ Om netop disse mænd er »stormænd« eller hirdmænd, står ikke til at afgøre. På Svens side deltager seks danske jarler i dette søslag.³⁶

Stormænd kan betegnes ved deres afdøde eller nulevende slægtninge: Stormanden Kalv Arnesøn kaldes *hlýri Þórbergs*, Torbergs (tvinge)-broder.³⁷ Han kaldes også *ógnrakkr jarls niðr*, den kampdjærve jarleætling; derfor giver Knud den Store ham land og gør ham til sin jarl i Norge.³⁸ Som sådan forsvarer Kalv landet mod Olaf Haraldsøn,³⁹ men henter dog senere hans søn, Magnus den Gode til Norge.⁴⁰ Kalv Arnesøn bruger således sin medfødte legitimitet til at tjene først Knud mod Olaf og senere Olafs søn, Magnus mod Knuds søn, Sven Alfivasøn.

Arnor Jarleskjald benævner Orknøjarlen Rognvald *Heita konr*, Heites efterkommer.⁴¹ Sønnen Torfinn betegner han som *niðr Rognvalds*, Rognvalds ætling⁴² og som *kind Rognvalds ens gamla*, ætling af Rognvald den Gamle,⁴³ Harald Hårfagers jarl på Møre. Torfinn er også *hlýri Einars*, Ejnars broder⁴⁴ og *frændi Hlqðves*, Lodves frænde.⁴⁵ Han er *ítr ættbætir allríks Torf-Einars*, »den herlige forbedrer af den almægtige Torf-Ejnars slægt«.⁴⁶ Torf-Ejnar var Rognvald den Gamles søn og den første jarl over Orknøerne. Ligesom Ladejarlen Håkon (»Håkon Jarl hin rige«), der var »kongens fortrolige samtaleven«,⁴⁷ kan Torfinn Orknøjarl kaldes kongens ven, *þengils sessi*, »kongens bænkefælle«.⁴⁸

I Gøtaland møder skjalden Sigvat Tordsøn en anden jarl, der også hedder Rognvald; han er *jarla nefi*, en ætling af jarler.⁴⁹ Denne Rogn-

³⁵ Steinn Herdísarson 1,3 B 377 Hkr III 122.

³⁶ Þjóðólfr Arnórsson 3,17 B 343 Msk 116.

³⁷ Bjarni Hallbjarnarson gullbrárskáld 7 B 364-65 Hkr III 35.

³⁸ Bjarni Hallbjarnarson gullbrárskáld 4 B 364 Hkr II 283 Fsk 158.

³⁹ Bjarni Hallbjarnarson gullbrárskáld 5 B 364 Hkr II 323.

⁴⁰ Bjarni Hallbjarnarson gullbrárskáld 6 B 364 Hkr III 25 Fsk 154.

⁴¹ Arnórr Þórðarson jarlaskáld 1,2 B 306 Whaley 140-41.

⁴² Arnórr Þórðarson jarlaskáld 5,2 B 316 Whaley 221-22.

⁴³ Arnórr Þórðarson jarlaskáld 5,15 B 319 Whaley 250-53.

⁴⁴ Arnórr Þórðarson jarlaskáld 5,5 B 316-17 Whaley 228-30.

⁴⁵ Arnórr Þórðarson jarlaskáld 5,10 B 318 Whaley 238-40.

⁴⁶ Arnórr Þórðarson jarlaskáld 5,25 (B 321) Whaley 267-68.

⁴⁷ Glúmr Geirason 2,9 B 67 Hkr I 199 Fsk 69; Hallfrøðr Óttarsson vandræðaskáld 1,5 B 148 SnE 133; Hallfrøðr Óttarsson vandræðaskáld 1,7 B 148 SnE 185.

⁴⁸ Arnórr Þórðarson jarlaskáld 5,3 B 316 Whaley 225-28 gengiver tre forsøg på tolkning af denne vanskelige strofe, hvor dog alle forsøg indeholder *þengils sessi*, kongens bænkefælle.

⁴⁹ Sigvatr Þórðarson 3,18 B 224-25 Hkr II 116.

vald Jarl er desuden »Ulfs fader« og gift med en søster til Olaf Trygvesøn.⁵⁰

Erling hed en stormand i Rogaland og på Jæren, der før år 1000 var grænselandet mellem Vestnorge og de gamle danske besiddelser i Viken. Mænd på hans niveau kaldes *jarlar* i det store digt til Håkon Jarl, *Vellekla*.⁵¹ Sigvat Tordsøn kalder ham *snarr lætrauðr sonr Skjalgs*, Skjalgs raske svigløse søn⁵² og tillige *geðstirðr hefnir Skjalgs*, Skjalgs ukuelige hævner.⁵³ En anden skjald fortæller, at Erling som *hersir*, hærfører tidligt havde hævdet en uafhængig stilling mellem Håkon Jarl og Harald Blåtand, men blev politisk »ven« med Ladejarlerne efter slaget ved Møre (»slaget i Hjørungavåg«, traditionelt 986), hvor en dansk flåde tabte.⁵⁴ Sigvat fortæller, at Erling siden gik i forbund med Håkon Jarls fjende, Olaf Trygvesøn og blev gift med en anden af dennes søstre.⁵⁵ Og efter endnu et par skift i overherredømmet over Norge gjorde Olaf Haraldsøn Erling Skjalgsøn til sin *lendr maðr*.⁵⁶ En mand af god fødsel med stærke lokale bånd stod i første række til at træde i de skiftende herskeres tjeneste. Til stadighed var Erling Hordelands bevogter, *voðr Hørða foldar*,⁵⁷ han bevogtede landet, *gæymði jarðar*, hans landeværn svækkedes ikke, *né lamðisk landvoðn*,⁵⁸ og han rådede for Jæren, *rêð Jaðri*.⁵⁹ Disse udtryk kan alle bruges om konger. Da Olaf Haraldsøn mener sig svigtet af Erling, kan han ikke blot meddele sin lendermand, at han er afskediget, men må fjerne ham ved at dræbe ham i åbent søslag.⁶⁰ Det synes ikke at have gjort væsentlig forskel på Erlings faktiske stilling i Hordeland, om han lod sig kalde *jarl*, *hersir* eller *lendr maðr*.

Som Erling kaldes *hersir* og *lendr maðr*, benævnes Magnus Barfods to ledende fjender både *hersar* og *lendr menn* lidt før 1100.⁶¹

Da den store Ladejarl, Håkon Jarl blev dræbt i et oprør, måtte hans søn Erik flygte til Sverige, fordi *þrályndi gafsk Þrændum*, Trønderne var trodsige.⁶² I kraft af sin herkomst fik den landflygtige Erik et stands-

⁵⁰ *Sigvatr Þórðarson* 7,9 B 230 NN § 644 Hkr II 23-24.

⁵¹ *Einarr Helgason skálaglamm, Vellekla* 37 B 124 NN § 2240, § 1887.

⁵² *Sigvatr Þórðarson* 7,3 B 229 Hkr 267 Fsk 154.

⁵³ *Sigvatr Þórðarson* 7,4 B 229 Hkr II 267.

⁵⁴ *Þórðr Kolbeinsson* 3,6 B 204 Hkr I 305 Fsk 123.

⁵⁵ *Sigvatr Þórðarson* 7,9 (B 230) NN § 644 Hkr II 23-24.

⁵⁶ *Sigvatr Þórðarson* 7,10 B 231 Hkr II 24.

⁵⁷ *Sigvatr Þórðarson* 7,7 B 230 (Hkr II 270 ikke præcis nok).

⁵⁸ *Sigvatr Þórðarson* 7,5 B 229 (Hkr II 268 ikke præcis nok).

⁵⁹ *Sigvatr Þórðarson* 7,8 B 230 ÷.

⁶⁰ *Sigvatr Þórðarson*: Flokkur om Erling Skjalgsson (1028-29) 7,1-10 B 228-31.

⁶¹ *Björn krehphendi* 4 B 405 Hkr III 175 *hersar*; *Þórkell hamarskáld* 1,1 B 407 (Hkr III 172 ikke præcis nok) *lendir menn*; *Gisl Illugason* 1,6 B 410 Msk 177 *hersar*.

⁶² *Þórðr Kolbeinsson* 1,3 B 202-03 Hkr I 248 Fsk 98.

mæssigt embede i Sverige: som jarl og fører for svenske styrker deltog han i nedkæmpningen af Olaf Trygvesson (i Øresund eller ved »Svold«?) år 1000.⁶³ Erik benævnes *hefnir Høkonar*, Håkons hævner⁶⁴. Erik er *ættstórr*, ætstor.⁶⁵ Han kaldes også *ættgóðr bróðir Hemings*, Hemings ætgode broder.⁶⁶ På denne baggrund indsætter de sejrende konger, Sven Tveskæg og Olaf den Svenske Erik som deres jarl i Vestnorge,⁶⁷ og han bliver gift med en datter af Sven Tveskæg. Efter Svens død kommer Erik på Knuds bud *skyldligast*, pligtskyldigst til England med sin norske flåde.⁶⁸ Mellem de to svogre hersker der venskab og harmoni.

Skjaldedigtningen viser, at afstamning og slægtskab ikke var uden betydning for det elvte århundredes stormænd. Mænd af god fødsel kunne regne med at stå i første række, når kongerne valgte lokale repræsentanter. Disse mænd stammede ned fra det sene høvdingedømmes høvdinge og den tidlige stats embedsindehavere. De stod så stærkt i samfundet, at mange af dem ikke var til at komme uden om i det politiske liv. I skjaldenes samfund optræder således en egentlig fødselsadel, mænd, der havde et medfødt krav på at komme i ærefuld og indbringende kongelig tjeneste.

Derimod gik det ilde, da Knud den Store søgte at indsætte sin egen søn, Sven og hans angelsaksiske moder, Alfiva i Norge (1030-35). Sigvat Tordsøn fortæller, at i deres tid var der dårlige afgrøder.⁶⁹ Men vi ville snarere mene, at barnet og hans moder ikke kunne vinde venner, indflydelse og fremgang i det Norge, hvortil de kom som ubudne fremmede, uden politiske forbindelser. Lokale stormænd kunne nok vise sig utro, men for en sejrende konge var der ikke altid gode alternativer til at bruge dem. Den, der opkastede sig til »overherre«, havde mange hensyn at tage, når han skulle udpege sine lokale repræsentanter. Herpå beror meget af det, man plejer at kalde »centralmagts svaghed« i den sene vikingetid. Den, der besad den centrale magt som konge, kunne være svag, men kongedømmet var ikke desto mindre en anerkendt institution, hvis legitimering blev fremmet af fyrstedigtningen.

⁶³ *Halldórr ókristni* 2 (B 193) NN § 2920 (Hkr I 291) Oversætterne er uenige om, om Erik, der ifølge strofe 1 bød mænd fra Sverige følge sig, i strofe 2 også er jarl i Skåne (B 193) eller kræver, at mænd fra Skåne skal følge ham (Hkr I 291), eller om han, som NN § 2920 siger, sejler til et møde med Skåninger. Jeg følger NN og undlader derved at udstyre Erik med jarledømme i to riger, omend dette også er en mulighed.

⁶⁴ *Hallfrøðr vandræðaskáld* 3,18 B 154 ÷.

⁶⁵ *Pórðr Kolbeinsson* 3,9 B 205 Kntl 27-28.

⁶⁶ *Halldórr ókristni* 8 B 194-95 Hkr I 304.

⁶⁷ *Eyjolfur dáðaskáld* 3 (B 191) NN § 552 Hkr I 108.

⁶⁸ *Pórðr Kolbeinsson* 3,8-10 B 205 (Hkr II 26 oversætter skyldligast ved »det var vigtigt att«).

⁶⁹ *Sigvatr Pórðarson* 13,28 B 253 ÷.

For også at få nævnt de lidt mindre stormænd skal det omtales, hvordan skjalden Sigvat Tordsøn, der først var blevet Olaf Haraldsøns *húskarl*,⁷⁰ siden avancerede i hirden til at blive hans *stallari*.⁷¹ Olaf havde flere andre *stallarar*, der »færdedes foran kongen«, én af dem hed Bjørn; han faldt på Stiklestad »ved kongens hoved«. ⁷² Også Harald Hårderåde havde *stallarar*, der »færdedes i kongens stavnrum«;⁷³ Ulf *stallari* førte sit eget skib i slaget ved Nissan 1062.⁷⁴ Dette antyder spændvidden i stallerens position og kompetence i det elvte århundredes Norge.

Militær tjeneste i lokalt landeværn, i forsvar af kongens person og i angreb under hans ledelse anser fyrsteskjaldene for stormændenes helt centrale funktion.

4. Kongen og bønderne

I modsætning til det tiende århundredes fyrstedigtning giver det elvte århundredes skjalde meget ordrige omtaler af det jævne folk. I skjalden Tord Kolbensøns Eriksdrapa fra 1014 bruges ordet *búandi* for første gang i den bevarede fyrstedigtning: Da de danske skibe nærmer sig Møre (til slaget i »Hjørungavåg« traditionelt 986), hedder det, at de tapre bønder, *ítrir búendr* frygter store ulykker.⁷⁵ Derefter beretter skjalden om, hvorledes Erik Jarl og hans fader, den store Ladejarl Håkon opbyder ledingsflåden, *leiðangr* til forsvar af deres vestnorske rige;⁷⁶ det fremgår dog ikke specifikt, om bønderne deltager i flåden. Da Erik Jarl senere i samme digt angriber England sammen med sin svoger Knud den Store, fortæller Tord Kolbensøn, at de engelske *búendr*, som tænkte på at forsvare deres landsbyer, gjorde hærtog imod den dansk-norske styrke.⁷⁷ Om denne invasion siger skjalden Ottar den Sorte i én og samme halvstrofe til Knud, at »du brændte mænds bygder«, *byggðir manna*, og »da husene brændte, fik du *búendr* til at råbe hærråb.«⁷⁸ I Sigvat Tordsøns *Vikingarvísur* fortæller han, at på øen Øsel i Østersøen flygter *búendr* for den unge Olaf Haraldsøn;⁷⁹ mens Ottar den Sorte i

⁷⁰ *Sigvatr Þórðarson* 13,3 B 246 Hkr II 44.

⁷¹ *Sigvatr Þórðarson* 5,6 B 227 Hkr II 249.

⁷² *Sigvatr Þórðarson* 12,18 B 243 Hkr II 323; *Sigvatr Þórðarson* 13,6 B 247 Hkr II 74.

⁷³ *Úlfr stallari* B 372 Msk 132.

⁷⁴ *Steinn Herdísarson* 2 B 378 Msk 108.

⁷⁵ *Þórðr Kolbeinsson* 3,1 B 203 Hkr I 227.

⁷⁶ *Þórðr Kolbeinsson* 3,2-4 B 203-04 Hkr I 227-31 Fsk 87-89.

⁷⁷ *Þórðr Kolbeinsson* 3,13 B 206 Kntl 30-31.

⁷⁸ *Óttarr svartí* 3,4 (B 273) NN § 734 Kntl 22.

⁷⁹ *Sigvatr Þórðarson* 1,2 B 213 Hkr II 12.

sit digt om det samme togt kalder de samme mænd for *Eysýslu lið*, Øsels hær.⁸⁰

I *Nesjavísur*, der beretter om, hvorledes Olaf Haraldsøn i 1016 vandt Norge fra Ladejarlen Sven i søslaget ved Nesjar, fortæller Sigvat Tordsøn først, om hvorledes Olaf (der kom fra England med sin danegæld) og Sven Jarl (der havde siddet hjemme uden sådanne indtægter) konkurrerede om at vinde tilhængere: »Den gavmilde [Olaf] fik et langt større mandskab til kampen end den karrige [Sven Jarl] ... men for den veneløse fyrste, der sparede på guldet, blev mandskabet tyndt om fane-stangen.«⁸¹ Om selve søslagets gang hedder det siden: »*Búendr* gik sårede over bord, hvor de kæmpede ufortrødent.«⁸² Olafs og Sven Jarls gaver er vel i første omgang gået til jarler, »herser« og andre stormænd, som derefter har sørget for, at budskabet om kommende succes eller livsnødvendigt forsvar er nået ned i samfundet. Jeg skal lade det være usagt, om netop bønderne har fået gaver på forhånd; men under alle omstændigheder har fyrsternes gavegivning bragt dem til at deltage i slaget. Sigvats *Nesjavísur* (1016) er første gang i den bevarede digtning, det udtrykkelig nævnes, at bønder kæmper til søs.

Slaget ved Stiklestad 29. juli 1030, hvor de trønderske bønder forsvarede sig mod Olaf Haraldsøns svenske hær, beskrives detaljeret i Sigvat Tordsøns Arvedrapa over Olaf den Hellige og omtales kort i et par strofer af Harald Hårderåde, som modsat Sigvat selv deltog i slaget: Bønderne ved Stiklestad kaldes *búandmenn*, *búendr* og *búþegnar*.⁸³ De kaldes også *Innþrændir*, *Þrændir* og *Þrænzkir virðar* (i nogle håndskrifter *Þrænzkir fyrðar*), trønderske mænd.⁸⁴ Som i mange andre sammenhænge kaldes de *þegnar*; de kaldes også *gumnar*, *hermenn* og *rekkar*, mænd.⁸⁵ Deres hær hedder *drótt*, *herr*, *lið*, *þjóð* og *öld* med ord, som alle betyder både hær og folk.⁸⁶ Skjalden Torfin Munn omtaler også slaget og nævner deltagelse

⁸⁰ *Óttarr svartí* 2,6 B 269 Hkr II 11-12.

⁸¹ *Sigvatr Þórðarson* 2,2 B 217 ÷.

⁸² *Sigvatr Þórðarson* 2,7 B 218 Hkr II 51.

⁸³ *Sigvatr Þórðarson* 12,11 B 241 Hkr II 319 *búendr* = *Þrændir*; *Sigvatr Þórðarson* 12,20 B 243-44 Hkr II 329-30 *búandmenn ok hersar* = *þjóð* = *drótt*; *Haraldr harðráði* 2 B 328 ÷ *búþegna* = *lið*.

⁸⁴ *Sigvatr Þórðarson* 12,11 B 241 Hkr II 319 *Þrændir* = *búendr*; *Haraldr harðráði* 3 B 328 Msk 59 *Þrændir*; *Sigvatr Þórðarson* 12,13 B 242 Hkr II 320 *Þrænzkir virðar/fyrðar*; *Sigvatr Þórðarson* 12,14 (B 242) Hkr II 329 *Innþrændir* = *rekkar* = *gumnar* = *drótt*.

⁸⁵ *Sigvatr Þórðarson* 12,9 B 241 Hkr II 317 *þegnar*; *Sigvatr Þórðarson* 12,14 (B 242) Hkr II 329 *rekkar* = *gumnar* = *drótt* = *Innþrændir*; *Sigvatr Þórðarson* 12,19 B 243 Hkr II 329 *hermenn* = *öld* = *herr*.

⁸⁶ *Sigvatr Þórðarson* 12,8 B 241 Hkr II 309 *öld*; *Sigvatr Þórðarson* 12,14 (B 242) Hkr II 329 *drótt* = *rekkar* = *gumnar* = *Innþrændir*; *Sigvatr Þórðarson* 12,19 B 243 Hkr II 329 *öld* = *herr* = *hermenn*; *Sigvatr Þórðarson* 12,20 B 243-44 Hkr II 329-30 *drótt* = *þjóð* = *búandmenn ok hersar*; *Haraldr harðráði* 2 B 328 ÷ *lið* = *búþegna*.

af mændene fra den del af Trøndelagen, der hedder Verdalen, *Verdæla lið*.⁸⁷ Vi lades ikke i tvivl om, at Trøndelagens bofaste mænd udgør en hær, der kæmper som tapre krigere i slaget ved Stiklestad.

Trønderne har vi hørt om tidligere i to forbindelser. Første gang hører vi om, hvorledes de efter drabet på Ladejarlen Håkon sidst i 980'erne tillige forjog hans søn, Erik Jarl: Trønderne var trodsige, *þrályndi gafsk Þrændum*,⁸⁸ siger skjalden Tord Kolbensøn. Anden gang, vi møder dem, er år 1000, hvor Ladejarlernes fjende, Olaf Trygvesøn kæmpede sit livs sidste kamp (i Øresund eller ved »Svold«). Halfrød Vandrådeskjald beretter da om Olaf, der kæmpede »mod to konger og en jarl«, og hans forhold til Trønderne; det hedder om ham, at han *víst mistu til mjök gengis Þrænskra drengja*, hvilket Finnur Jónsson oversætter ved: »alt for stærkt måtte savne trøndernes følge«, Allison Finlay mener, at »the prince ... too much missed. ... support of the men of Þrandheimr«, mens Karl G. Johansson mener, det skal betyde, at Olaf »misbedömde trøndernas stridsvilja.«⁸⁹ Meningen må i alle tilfælde være, at Trøndernes flådestyrke har været, eller burde have været, til stede under slaget. Meget senere hører vi om, at *lið Innþrænda*, Indtrøndernes hær vil møde Sven Estridsøn på havet.⁹⁰

Da et oprør truer den unge Magnus den Gode i 1038, prøver hans faders gamle skjald, Sigvat Tordsøn i sine »Frisprogsvers«, *Bersoglivísur* at give udtryk for, hvad bønderne tænker, for at påvirke kongen til forlig. Dette bemærkelsesværdige digt er den ældste politiske tale, vi har bevaret fra Norden. Sigvat har været i Rom og har lært sig fine fremmedord undervejs. Nogle personer, Sigvat kalder *greifar konungs* (uden at vi ved, hvad de hedder på norrøn prosa), lader affatte overilede domme og tilegner sig *óðal þegna*, bøndernes odel, i samme strofe kaldet *foðurleifð seggja*, mændenes fædrearv; den, som på denne måde tvinges til at udlevere sin arv, regner det som *rán*.⁹¹ Kongen lader også sine folk nedhugge *bú hjaldrægna þegna*,⁹² de kampmodige mænds kvæg. Folket, *herr*, *landfolk*, *landherr* eller *þjóð* er forbitret; de kaldes også *rekkar þínir*, dine mænd, der er lede ved kongens *rán*.⁹³ »Det er en truende fare, at alle gråhårede mænd, *hávir menn*, som jeg hører, tænker sig at gå

⁸⁷ *Þórfinnr munnr* 2 B 292 Hkr II 303 *Verdæla lið*, *Þrændr*.

⁸⁸ *Þórðr Kolbeinsson* 1,3 B 202-03 Hkr I 248.

⁸⁹ *Hallfrøðr vandræðaskáld* 3,3 B 150-51 Fsk 107 eller Hkr I 295.

⁹⁰ *Þórleikr fagri* 2 B 365 Msk 89.

⁹¹ *Sigvatr Þórðarson* 11,14 B 238 Msk 17.

⁹² *Sigvatr Þórðarson* 11,11 B 237 Msk 14.

⁹³ *Sigvatr Þórðarson* 11,4 B 235 Msk 8 *firar* = *þjóð* = *búendr*; *Sigvatr Þórðarson* 11,6 B 236 Msk 10 *landfolk*; *Sigvatr Þórðarson* 11,8 B 236 Msk 12 *landherr* = *búendr* = *menn*; *Sigvatr Þórðarson* 11,11 B 237 Msk 14 *herr* = *rekkar þína* = *þegnar*.

imod kongen; ... det er meget farligt, når tingmændene, *þingmenn*, bøjer hovedet og stikker næsen ned i kappen; bønderne, *þegnar* er blevet tavse«,⁹⁴ siger Sigvat og fortsætter:

Tag dig i agt, tyvestraffer,
for det folkerygte, *kytt hólða*, som nu går her;
hånden skal man forkorte med måde;
jeg er en ven, jeg advarer dig,
og hør, kriger, på, hvad *búmenn* ønsker.⁹⁵

Der er kun én sag, de taler om:
min konge bemægtiger sig *óðal þegna*, mændenes odel.⁹⁶

Mændene, *firrar* elskede de love, som blev givet af Håkon den Gode [Adelstensfostre, død 961]; folket, *þjóð*, har siden holdt fast ved dem; *búendr* er træge til at give afkald på, hvad de husker.⁹⁷ Olaf Trygvesøn og Olaf Haraldsøn gav også gode love, som beskyttede mændenes ejendomme, *eignir lofða*; »bønder og jarler, *karlmenn ok suá jarlar* valgte rigtigt [da de valgte dem til konge] og mændene, *lýðir* tog imod deres fuldt retfærdige love.«⁹⁸

Det er bemærkelsesværdigt, at ikke blot den langt ældre Håkon den Gode regnes for lovgiver, men også de nære samtidige, Olaf Trygvesøn og Olaf Haraldsøn. Bønderne, *búendr*, *landherr*, *menn* siger, at Magnus lovede dem andre love, da de valgte ham, end dem, der nu er ved at blive indført.⁹⁹ Bønderne vil gøre væbnet modstand for at forhindre, at hans nye praksis bliver lov, og deres sag støttes af Sigvat. »Lad *aumaðr sem sæll*, fattig såvel som rig nyde godt af dine love, *sinjór Nóregs*. ... Og hold dine ord!«¹⁰⁰ Midt i den tilspidsede situation fremgår det, at skjaldenes konge tages alvorligt som lovgiver. I et fragment af et andet digt siger Sigvat til Magnus's fader, Olaf Haraldsøn: »Du, søfarer, *mátt leggja landsrétt* kan bestemme den landslov, som skal bestå *í miðli liðs allra manna*, for alle mændenes hær.«¹⁰¹ Dette vil nok forundre retshistorikere. Selve kristendommens indførelse må dog have indebåret en forandring af offentlig sæd og skik, som må have forudsat forbindtlige, offentlige

⁹⁴ *Sigvatr Þórðarson* 11,12 (B 237) NN §1868, §1982 Msk 15.

⁹⁵ *Sigvatr Þórðarson* 11,13 B 237 Msk 13.

⁹⁶ *Sigvatr Þórðarson* 11,14 B 238 Msk 17.

⁹⁷ *Sigvatr Þórðarson* 11,4 (B 235) Msk 8.

⁹⁸ *Sigvatr Þórðarson* 11,5 B 235-36 Msk 9.

⁹⁹ *Sigvatr Þórðarson* 11,8 B 236 Msk 12.

¹⁰⁰ *Sigvatr Þórðarson* 11,15 B 238 SnE 207, 212.

¹⁰¹ *Sigvatr Þórðarson* 4 B 226 Hkr II 58.

beslutninger af langtrækkende karakter, der må kunne betegnes som lovgivning. At kongen lægger navn til lovene, tvinger os ikke til at antage, at han har truffet disse vidtgående afgørelser i ensom majestæt. Sikkert er det, at der i det elvte århundredes Norge eksisterede en indenlandsk tradition om kongelig lovgivning, der ikke var sagnagtig.

På et uvist tidspunkt drager Harald Hårderåde på tre års straffeekspeditioner mod bønderne i det indre Norge, Oplandene. Arnor Jarleskjald kalder de forfulgte for *Heinir*, *Raumar* og *Upplendingar*, Hener, Romerikinger og Oplændinge, for folket, *þjóð*, og for de kraftige mænd, *oflgar aldir*. »Ilden bragte dem til ro«, siger han, og »til kongens fjender blev der skaffet en galge.«¹⁰² Skjalden Tjodolf Arnorsøn priser Haralds oplandstogt med uafkortet grusomhed, for »de trættelystne bønder, *landkarlar* tillod ikke kongen at overholde loven i landet.«¹⁰³ (Man kan gøre sig sine tanker om, hvad det var for en lov). Men så lærer kongen dem at få hærgede marker: Han undertrykker dem folkeslag for folkeslag, *Heinir*, *Hringar* og *Raumar* (Hener, Ringerikinger og Romerikinger). Især brænder han deres huse. »Den høje flamme bragte *arma búendr* til mådehold.« Flammerne afsagde deres tvingende dom, »mændene, *lýðir*, bad om liv.«¹⁰⁴ – Bemærk, at i det følgende betegnes oprørerne som »kongens mænd«:

Den rådsnille Harald revser *ofsa þegna*, tegnernes overmod;
jeg tror, at *rekkar hilmis*, kongens mænd får løn,
for hvad de gør sig skyldig i;
hljótendr sverds, modtagere af sværd får sådanne byrder,
som de selv binder sig,
således afgør Harald stridighederne.¹⁰⁵

Bondekrigen er en politisk institution i det elvte århundredes Norden. I sidste instans afgør den, hvilke rettigheder kongen og folket har over for hinanden, hvilke indtægter kongen og hans repræsentanter kan inddrive fra bønderne, hvilke grænser der sættes for kongens lovgivning og for hans stormænds retsudøvelse. De problemer, Magnus den Gode og Harald Hårderåde løser så forskelligt, ligner dem, der mødte Harald Blåtand og Knud den Hellige i Danmark.

¹⁰² Arnórr Þórðarson *jarlaskáld* 6,7-8 B 323 Whaley 275-79.

¹⁰³ Þjóðólfr Arnórsson 3,19 B 343-44 Msk 101.

¹⁰⁴ Þjóðólfr Arnórsson 3,18 B 343 Hkr III 138 *Upplendingar* får hærgede marker; Þjóðólfr Arnórsson 3,19 B 343-44 Msk 101 *landkarlar* = *old* = *þjóð*; Þjóðólfr Arnórsson 3,20 B 343-44 Msk 102 *Raumar* = *arma búendr*; Þjóðólfr Arnórsson 3,21 B 344 Msk 103 Hkr III 137 *þegna* = *Heinir* = *lýðir*; *Hringar*.

¹⁰⁵ Þjóðólfr Arnórsson 3,24 B 344-45 Hkr III 161.

Lige som i den hedenske fyrstedigtning er det norske folk stadig en hær,¹⁰⁶ og kongen er hærens øverste leder. For han »værger landet«, *gætr jarðar, heldr láði, verr fold, verr grund, verr jorð*,¹⁰⁷ han er *grundar vörðr, láðvörðr, landvörðr*, landets vogter;¹⁰⁸ og han prises for sit *landvörn*, landeværn.¹⁰⁹ Han er hærens konge, *herskórðandi, herþengil, liðs gramr, liðs höfðingi, liðs oddviti*¹¹⁰ og ledingens konge, *leiðangrs vísi*.¹¹¹ Han omgives af sin hird, hans *hirð, inndrött* eller *verðung* og kan derfor kaldes »hirdens beskytter«, *vörðr verðungar, geymir inndröttar*.¹¹² Men kongen er også *snarr búþegna harri*, bøndernes raske »gråhårede«, deres »gamle«, deres herre.¹¹³ Og han morer sig ved at »lege« *á óðalstoptum manna sinna*, på sine mænds odelstoffer.¹¹⁴ Bofaste mænd med egen odel er således også kongens personlige menn, hans *þegnar*. Da Magnus den Gode drager igennem Sverige, opnår han, at *landsfolk sótti þer til handa*, landets folk gik dig til hånde.¹¹⁵ Når Olaf Haraldsøn kommer i besiddelse af Shetlandsøerne, Hjaltland, hedder det, at »Hjaltlænderne regnes nu for dine *þegnar*.«¹¹⁶ Finnur Jónsson oversætter her *þegnar* ved »undersætter«, men på dette sted ville det være bedre at oversætte ordet ved »vasaller«, for Shetlandsøernes kvinder, børn og trælle hører efter vore begreber til kongens undersætter, mens det kun er de våbenduelige mænd, skjalden regner for Olafs *þegnar*. *Þegn* er de norske loves term for den retskraftige frimand i hans forhold til kongen.¹¹⁷ I islandsk lovprosa er godens »tingmand« hans *þegn*.¹¹⁸ I de norrøne sprog, i poesien som i den yngre lovprosa, har *þegn* ikke den aristokratiske konnotation, som glosen *þegen* (*þane*) lejlighedsvis har på angelsaksisk.¹¹⁹ (Martin Syrett gør

¹⁰⁶ Malmros 1999 344-48.

¹⁰⁷ *Sigvatr Þórðarson* 13,8 B 248 Hkr II 11-12 *gætr jarðar, Óttarr svartí* 1,6 B 267 SnE 190 *verr fold; Óttarr svartí* 3,11 B 275 SnE 191 *heldr láði; Hallvörðr háreksblesi* 8 B 294 SnE 132 *verr jorð; Þórarinn loftunga* 1,1 B 298 Hkr II 261 *verr grund*.

¹⁰⁸ *Hallfrøðr vandræðaskáld* 3,21 B 154 + *landvörðr; Sigvatr Þórðarson* 12,6 B 240 Hkr II 279 *grundar vörðr; Óttarr svartí* 2,4 B 268 (Hkr II 9 ikke præcis) *landvörðr; Óttarr svartí* 2,8 B 269 (Hkr II 17 ikke præcis) Fsk 125 *láðvörðr*.

¹⁰⁹ *Þjóðólfr Arnórsson* 1,19 B 336 Hkr III 53

¹¹⁰ *Sigvatr Þórðarson* 10,5 B 233 Fsk 142 *liðs gramr; Óttarr svartí* 2,16 B 271 Hkr 86 *herskórðandi; Þjóðólfr Arnórsson* 3,4 B 340 Msk 53 *liðs höfðingi; Sneglu-Halli* 1,1 B 358 + *liðs oddviti; Steinn Herðisarson* 3,15 B 382 Msk 168 *herþengil*.

¹¹¹ *Þjóðólfr Arnórsson* 4,22 (B 352) NN § 873 § 1911 C anm Hkr III 119.

¹¹² *Sigvatr Þórðarson* 1,8 B 214-15 Hkr II 19 Fsk 126; *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 5,24 B 321 Whaley 267-68.

¹¹³ *Sigvatr Þórðarson* 7,9 B 230 Hkr II 24.

¹¹⁴ *Sigvatr Þórðarson* 13,24 B 252 Hkr III 28.

¹¹⁵ *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 2,5 B 307 Whaley 152-55.

¹¹⁶ *Óttarr svartí* 2,19 B 272 Hkr II 141 Fsk 137.

¹¹⁷ KLN M XX *Þegn*.

¹¹⁸ Grágás kap 20 Bd 1 39¹¹; Bd 3 Grágásen (oversættelse Bd 1) 38 midt på siden.

¹¹⁹ Bosworth & Toller 1043-44.

i øvrigt opmærksom på, at i Northumberland kunne en *þegn* have en *wergild* der var nok så lav, kun det halve af, hvad der tilkom en *hold*¹²⁰).

De norske kongers skjalde omtaler gerne danskerne under Magnus den Godes og Harald Hårderådes gentagne angreb på Danmark. Allerefter fortæller Arnor Jarleskjald, at da Magnus sejlede »til det brede Jylland«, tog folk, *øld*, glade imod ham.¹²¹ Men da danskerne foretrak Sven Estridsøn, »rødfarvede« Magnus sine faner på Fyn og lod folket, *herr* få gengæld for dets *rán*.¹²² Når danskerne samler sig til forsvar, går det dem ilde. Magnus lod *lið Falsterbyggva* falde;¹²³ og siden sørgede Harald for, at *lið Fjónbyggva* blev formindsket.¹²⁴ I disse to udtryk forekommer den såkaldte »objektive genitiv«; det vil sige, at der er tale om det *lið*, som består af henholdsvis Falstringer og Fynboer. Mange år før havde Knud den Store udrustet *lið Skønunga*, skåningernes hær til sit Englandstog – da gik det bedre.¹²⁵

Når mændenes huse, *búðir seggja* brænder voldsomt i *Danaveldi* og Magnus lægger bygder øde med sin talrige hær, så flygter *Sveins menn* sårede.¹²⁶ Svens sårede mænd er her de brændende huses beboere. Da Falster blev lagt øde af Harald, blev folk, *drótt* meget chokerede ved efterretningen, og *Danir* var rædde hvert eneste år.¹²⁷ Også Thyboerne, *þeir at Þjóðu* måtte flygte.¹²⁸ Engang da Magnus angreb Danmark, vidste *mörg Selunds mær*, mangen en kvinde fra Sjælland ikke, hvem de fremmede krigere var; men »kvinderne måtte løbe gennem skoven«, og »et utal af flygtende løb raskt til Ringsted.«¹²⁹ Harald Hårderådes skjald, Valgard af Voll fortæller om, hvor galt det kunne gå, førend Roskilde Fjord var blevet effektivt spærret ved Skuldelev:

Den skinnende ild brændte i bygden syd for Roskilde;
den kraftige konge lod omstyrte de rygende huse;
landsmenn lå døde i hobetal;
døden berøvede ikke få friheden;
vesalt hýski, de sorgfyldte husfolk
slæbte sig stille ind i skovene på flugten.

¹²⁰ Syrett 247 (EHD I, 469).

¹²¹ *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 3,6 B 312 Whaley 195-97.

¹²² *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 3,18 B 315 Whaley 215-18.

¹²³ *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 3,17 B 315 Whaley 214-15.

¹²⁴ *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 6,1 B 322 Whaley 268-69.

¹²⁵ *Óttarr svartí* 3,1 B 272 Kntl 21.

¹²⁶ *Þjóðólfr Arnórsson* 4,6 B 348 Hkr III 58-59; se også *Þjóðólfr Arnórsson* 4,2-7 B 347-48 Hkr III 54-59.

¹²⁷ *Stífr* 5 B 374 Msk 88.

¹²⁸ *Stífr* 6 B 374 Msk 92.

¹²⁹ *Þjóðólfr Arnórsson* 1,17 B 336 Hkr II 53.

Den sørgeligt splittede *ferð*, skare forsinkedes;
 de *Danir*, som beholdt livet, flygtede bort;
 men de smukke kvinder blev tagne;
 lænkelåsen fastholdt kvindens legeme;
 mange kvinder førtes af Jer ned til skibene;
 lænkerne bed grisk de lyse kvindelegemer.¹³⁰

Det må være et tilfælde, at de norske kongers skjalde, der ellers har så mange gloser for jævne danske mænd – og deres kvinder – ikke har bevaret ordet *búandi* om nogen af de angrebne danskere. Men i 1064, da Harald Hårderåde kommer med sin flåde til forligsmøde ved Gøtaelven, og Sven Estridsøn fører et slet ikke så lille *lið allra Dana*¹³¹ derhen, omtaler skjalden Halli den Stive *búendr hvartveggia*, bønder fra begge sider, også kaldet *seggir*, og fortæller om, hvorledes disse *þegnar* er fulde af mod.¹³² Dette er eneste gang, danske *búendr* omtales i det elvte århundredes bevarede fyrstedigtning, og da er de i kongens følge.

Som man vil se af ovenstående kapitel, har det elvte århundredes fyrsteskjalde en rigdom af gloser til betegnelse af folkets jævne medlemmer. De nøjes ikke med ord som *búandmenn*, *búendr*, *búmenn* og *búþegnar*, men kan identificere dem med *drengir*, *fírar*, *gumnar*, *hermenn*, *hýski*, *hólðar*, *karlmenn*, *landkarlar*, *landsmenn*, *lofðir*, *lýðir*, *menn*, *rekkar*, *seggir*, *þegnar* og *virðar* (evt. *fyrðar*), med *aumenn sem sælir*. Bønderne udgør »slægten«, *öld*. De er folkets »tykke« eller »svulmende« mængde, *þjóð*. De danner landets hær: *drótt*, *ferð*, *herr*, *landherr*, *landsfolk* og *lið*; det sidste kan specificeres som *lið allra manna*, *lið allra Dana*, *lið Eysýslu*, *lið Falstrbyggva*, *lið Fjónbyggva*, *lið Skönunga* og *lið Verdælar*. De er de frie mandlige indbyggere i de forskellige riger og landsdele, *Danir*, *Innþrændir*, *Upplendingar*. Alle hædrende ord for mænd kan finde anvendelse på *búendr*. Mest er de som nævnt *þegnar*. Bønderne er kongens mænd, *rekkar hilmis*, *Sveins menn*, og de kan, som Arnor Jarleskjald siger, »gå ham til hånde«. De jævne frimænd omtales altid med agtelse.

5. Ledingsflåden

Ledingsflåden, *leiðangr*, nævnes i to digte som opbudt af Ladejarlerne til forsvar af Vestnorge i det samme slag ved Møre, (traditionelt kaldet »slaget i Hjørungavåg 986 e.Kr.«). Den samtidige hedenske skjald, Tind

¹³⁰ *Valgarðr á Velli* 8-9 (B 362) Msk 68-69

¹³¹ *Halli stírdi* 2 B 370 Hkr III 131 (ikke helt præcis).

¹³² *Halli stírdi* 4 B 371 Hkr III 132.

Halkelsøn kvæder: *leiðangr hrauð Dana skeiðar*, ledingen ryddede de danske krigsskibe;¹³³ og den kristne Tord Kolbensøn siger senere: *leiðangr rendi langt með landi*, ledingen løb en lang vej langs med landet.¹³⁴ Ledingen omtales tre gange i det elvte århundrede under Harald Hårderåde både til angreb og forsvar:

På et tidligt tidspunkt i kampene mellem Harald og Sven Estridsøn beretter skjalden Bolverk Arnorsøn om, hvordan Harald byder ledingen ud for at angribe Danmark:

Næste år udbød du *leiðangr* fra det smukke land;
 vandet slog over skibene;
 du furede søen med de prægtige skibe;
 det kostbare tiljedæk hvilede på den mørke bølge;
Danir var da ilde stedt;
herr, folket så de fuldtladede skibe uden for landet.¹³⁵

Af skjalden Tjodolf Arnorsøn findes en strofe, som Finnur Jónsson har anbragt mellem Tjodolfs *lausavísur*. Men den kan næppe være et rigtigt »løst vers«. Den indgår nemlig i en suite af strofer, der omtaler Harald Hårderådes forberedelser til slaget ved Nissan 1062. Suiten udgør dermed i følge Bjarne Fidjestøl¹³⁶ et mindre højtideligt digt, en såkaldt flokk med en løsere tilknytning til Tjodolfs store digt *Sexstefja*, eller den er, som foreslået af Russell Poole, en indledende del af selve dette digt.¹³⁷ Strofen lyder:

De glatte skibsstavne har læ under skovene;
leiðangrs vísi, ledingens konge omgiver landet med hærskibenes stavne;
almennigr, almændingen ligger i enhver vig i skærene;
 de høj pansrede skibe må lade hver landtange yde sig ly.¹³⁸

Harald Hårderåde prises her som *leiðangrs vísi*, der omgiver sit land med flåden, dels som forsvar af Norge, dels som optakt til togtet mod Halland. Ordet *almennigr* optræder kun denne ene gang i det elvte århundredes fyrstedigtning. Men at deltagelse i ledingen er en alle-

¹³³ *Tindr Hallkelsson* 1,9 (B 138) oversat af Chr. Westergård-Nielsen ud fra NN § 436 ÷.

¹³⁴ *Þórðr Kolbeinsson* 3,4 B 204 Hkr I 230 Fsk 89.

¹³⁵ *Bolverkr Arnórsson* 8 (B 356-57) Msk 195.

¹³⁶ Fidjestøl 1980 212, 282-83; Fidjestøl 1982 134, 172 Nr 46.

¹³⁷ Poole 212, 230-31.

¹³⁸ *Þjóðólfr Arnórsson* 4,22 (B 352) NN § 873 § 1911 C anm Hkr III 119.

mandsret og en allemandspligt, falder helt i tråd med denne digtnings øvrige samfundssyn, som man ser af dens meget talrige betegnelser for kæmpende medlemmer af det brede folk, ude som hjemme.

I sit store digt *Sexstefja* siger Tjodolf Arnorsøn om Harald Hårderåde, da han drager til søslaget ved Nissan 1062 på sit nye halvferds-årers skib:

Den gavmilde kriger lod med lyst sin drage svæve
 fyr *miðju leiðangrs brjósti*, foran midten af ledingens bryst;
þat vas liðs oddr, det var flådens spydspids.¹³⁹

Harald Hårderåde ses her endnu engang som leder af sin ledingsflåde i et angreb på Danmark. Det ses også, at ledingsflåden kaldes *lið*. I fyrstedigtningen er glosen *lið* et ord med en bred betydning af flok eller følge, ikke et ord med en teknisk betydning af noget andet, snævrere og mere personligt end *leiðangr*, som hævdet af Niels Lund.¹⁴⁰ *Leiðangr* er altid ledet af herskeren, det vil sige Ladejarlen eller kongen. *Lið* kan være så mange ting, for eksempel bøndernes improviserede samling til lokalforsvar.

Sidste strofe i Tjodolf Arnorsøns flokk fra 1062 fortæller, at Harald Hårderåde overnatter ved *landamæri*, landets grænse, og holder ting, *þing* ved *Pumla* på øen Hisingen i Gøtaelvns munding. Her bestemmer man at møde Sven Estridsøn i kamp.¹⁴¹ Med andre ord: Man holder krigsråd. Da Magnus Barfod kort før 1100 vinder sig Norge i borgerkrig og er draget ud med »rogalændingene og mænd fra de to lovområder«,¹⁴² holder han et krigsråd, kaldet *húsping* på kysten.¹⁴³ Kongen er øverste krigsherre, men han kan godt forhandle med hærens deltagere.

Harald Hårfagers *þing* på Hisingen forklarer en bemærkning i Gulatingssloven fra lidt før 1200. Der hedder det: »Kongen skal råde for bud og ban ... Vi kan ikke nægte ham leding til landsenden.«¹⁴⁴ Meningen er ikke, at bønderne overhovedet ikke kan gøre ledingstjeneste til angreb uden for norske farvande (hvor de da også ses kæmpe i Håkon

¹³⁹ *Þjóðólfr Arnórsson* 3,12 (B 342) oversættelse ved C. Westergård-Nielsen Hkr III 120-21.

¹⁴⁰ Lund 1983: Lid og leding; Lund 1986: The armies of Swein Forkbeard and Cnut: *leding* or *lið*; Lund 1996: *Lið*, leding og landeværn; i alle tre værker indgår *lið* i betydningen »en privatmands private følge af private huskarle« i selve titlen og er et hovedanliggende i teksten. Se også Lund 1993 116-26, hvor argumentationen er mest udførlig.

¹⁴¹ *Þjóðólfr Arnórsson* 4,24 B 352 Hkr 119-20.

¹⁴² *Gísl Illugason* 1,2 B 409 Msk 173.

¹⁴³ *Gísl Illugason* 1,4 B 410 Msk 175.

¹⁴⁴ GL § 295 NGL I 96 Robberstad 267.

Håkonsøns Saga¹⁴⁵), men at bønder og stormænd skal spørges på et *þing* ved *landamæri*, før man eventuelt kan drage videre, ligesom der også holdes krigsråd undervejs.¹⁴⁶ I skjalden Gisl Illugesøns arvekvad over Magnus Barfod (o. 1104) hedder det, da Magnus har været på plyndring i den Irske Sø, at mændene får tilstået *heimför*, hjemlov af *hofuðsmaðr*, anføreren.¹⁴⁷ Fyrsteskjaldene mener, at kongen både har ret til at byde ledingsflåden ud og til at give den hjemlov – og at det er velset, at han holder krigsråd med dens mænd.

At sætte et gærde af skibe, våben eller skjolde om sit eget land (således som der står i Tjodolfs strofe ovenfor) siges flere gange om norske konger. Parallellerne drages frem af Ernst Albin Kock i *Notationes norrænæ* NN § 873 og NN § 1911 C anm., og jeg har i tidligere værker stillet dem skematisk op.¹⁴⁸ Herved markeres det endnu engang, at det er kongens opgave at mobilisere flåden og dens væbnede mandskab. For eksempel siger skjalden Sten Herdisøn omkring 1070 om Harald Hårderådes søn, Olaf Kyrre:

Den kampriske Egde-konge byder
lið eggðjarfra seggja, de sværdjærve mænds hær
stíka öll sund fyr sinu landi dǫrrum,
 hegne alle sunde i sit land med spyd.
 Filernes konges land vil ikke blive let at angribe.¹⁴⁹

Ligeledes siges det flere steder, at kongen omgiver et ikke nærmere specificeret land med våben eller skibe.¹⁵⁰ Her bør de mindre præcise udtryk tolkes ud fra de mere præcise, som de anføres af Ernst Albin Kock ovenfor. Kort efter Eriks Ejegods død i 1103 siger skjalden Markus Skeggesøn om den danske konge:

¹⁴⁵ Håkon Håkonsøns Saga AD 1256 kap 285-86; AD 1257 kap 289, 291, 293; AD 1259 kap 298; AD 1263 kap 314, 317, 319, 321 etc.

¹⁴⁶ Se specielt Håkon Håkonsøns Saga AD 1263 kap 319: På vesterhavstøget nægter bønderne og ledingsfolket at drage noget steds hen, uden at kongen selv er med.

¹⁴⁷ *Gísl Illugason* 1,14 B 412 Msk 199.

¹⁴⁸ *Þórðr Kolbeinsson* 3,2 B 203 Hkr I 227 Fsk 87 NN § 873 § 1911 C anm; *Þjóðólfr Arnórsson* 3,30 B 346 SnE 196 NN § 873 § 1911 C anm; *Þjóðólfr Arnórsson* 4,22 (B 352) Hkr III 119 NN § 873 § 1911 C anm; *Steinn Herðisarson* 3,7 (B 380) Msk 159 NN § 873 § 1911 C anm. Eksemplerne er citeret og stillet skematisk op i Malmros 1985 120-21 Skema II og III og i Malmros 2002 278-79 Tables II A, II B, III A og III B.

¹⁴⁹ *Steinn Herðisarson* 3,7 (B 380) Msk 159 NN § 873 § 1911 C anm.

¹⁵⁰ *Sigvatr Þórðarson* 10,5 B 233 NN § 873 § 1911 C anm; *Halli stírði* 1,1 B 370 Hkr 131 NN § 873 § 1911 C anm; *Halli stírði* 1,2 B 370 Hkr 131 NN § 873 § 1911 C anm; *Markús Skeggjason* 1,24 (B 418) (Kntl 109) NN § 873 § 1911 C anm. Eksemplerne er citeret og stillet skematisk op i Malmros 1985 120-21 Skema II og III og i Malmros 2002 278-79 Tables II A, II B, III A og III B.

hilmir lauk við hernað olman,
 fyrsten indsluttede under det voldsomme krigstog
hauðr Eydana skjaldborg rauðri,
 Ødanernes land med den røde skjoldborg.¹⁵¹

Markus Skeggesøn følger de konventioner, som det foregående århundredes fyrsteskjalde har udarbejdet om de norske konger. Det er min personlige mening, at hans udtalelser i mindedigtet om Erik Ejegod bør tolkes ud fra denne sammenhæng. Niels Lund er ikke overbevist.¹⁵² Problemet for os begge er, at man i tolkningen af sproglige udtryk er henvist til analogislutninger, der aldrig udgør bindende beviser. Niels Lund og Judith Jesch (se note 151) lægger vægten på den sammenhæng, der skyldes »det voldsomme krigstog«, *hernað olman*, som også er blevet flittigt omtalt af Markus. Mens jeg lægger hovedvægten på den rent litterære sammenhæng, som følger af den meget faste og stabile genres krav: Skjaldene har været tvungne til at være entydige i deres valg af omskrivninger for at kunne gøre sig forstået af deres samtidige publikum.¹⁵³ Tilhørerne bør ikke have været ladt i tvivl om, hvilke sammenhænge de skulle mobilisere for at fatte hver enkelt strofe. I dette tilfælde må Erik Ejegod da have draget omsorg for forsvaret af Danmark, mens han selv er sejlet bort med andre styrker.

Kongen kan byde de navngivne indbyggere i sit land op til at følge ham i forsvar. Således hedder det om Håkon Adelstensfostres døds-kamp i 961: *Hét á Háleygi sems á Holmrygi ... enn gofgi hafði gótt gengi Norðmanna*, »han opmuntrede helgelændinge [fra nord] såvel som holm-rogalændinge [fra syd] ... den ætstore havde nordmændenes gode følge«¹⁵⁴ (han fulgtes således også af dem, der boede på kysten mellem Helgeland og Rogaland). Oftere byder han indbyggerne følge ham ud i angrebskrig.¹⁵⁵ Sten Herdisøn fortæller, hvorledes *Norðmenn* »de som værgede det vide land« kæmpede for Harald Hårderåde i sla-

¹⁵¹ *Markús Skeggjason* 1,24 B 418. Denne oversættelse er anerkendt af filologen Dr. Judith Jesch, som dog mener, at *hauðr Eydana* kan være Venden, som Erik gør arvekrav på, og hvor han i de foregående strofer har foretaget en stor straffeekspedition. (Privat meddelelse) Min oversættelse følger de paralleller, der er anført af E.A.Kock i NN § 873 og § 1911 C anm. Kock noterer dog de stilistiske paralleller uden at oversætte dem.

¹⁵² Lund 1993 123-24.

¹⁵³ Gurevich 144-45.

¹⁵⁴ *Eyvindr Finnson skáldaspillir* 1,3 (*Hákonarmál*) B 57 Hkr I 161 Fsk 39.

¹⁵⁵ *Hallfrøðr Óttarsson vandræðaskáld* 3,3 (B 150-51) Hkr I 295 Fsk 107; *Halldórr ókristni* 4 B 193-94 Hkr I 296 Fsk 111; *Óttarr svartí* 3,2 B 273 Kntl 21; *Þjóðólfr Arnórsson* 1,10 B 334 Hkr III 50; *Þjóðólfr Arnórsson* 4,4 B 347-48 Hkr III 58; *Steinn Herdisarson* 1,5 378 Msk 110; Jvf. Malmros 1985 120, Malmros 2002 279.

get ved Nissan i 1062.¹⁵⁶ Fra Danmark kan vi citere Ottar den Sortes digt til Knud den Store om hans Englandstog:

Út fylgðu þér Jótar, jyderne fulgte dig ud, de flugtsky.
... *bjótt Skönunga lið*, du udrustede skåningernes hær;¹⁵⁷

(Heller ikke her er det meningen, at »ødanerne«, der boede imellem jyder og skåninger, skulle blive hjemme). *Lið Skönunga* er den samme slags mænd som *lið Fjónbyggva* og *lið Falsterbyggva*, de mænd vi tidligere har set kæmpe til forsvar for deres respektive landsdele i det, historikere plejer at kalde »landeværn«. På samme måde er de flugtsky *Jótar* sproglige paralleller til de *Þrændir*, som deltog med mindre hæder i Olaf Trygvesøns sidste slag, dem, vi så kæmpe ved Stiklestad, og de, som skulle møde Sven Estridsøn ude på havet. (Igen er man i tolkningen af sproglige udtryk henvist til at betjene sig af analogier).

Da Magnus og Harald har mange skjalde i deres tjeneste, mens Sven Estridsøn kun har én, hører vi i den norske propaganda mest om Svens nederlag. Men Svens skjald, Torleik den Fagre omtaler dog, hvordan en indesluttet norsk flådestyrke overgiver sig til ham:

Vinir siklings, kongens venner
bød mændenes fyrste [Sven Estridsøn] meget for at få forlig;
de underlegne i antal standsede modige kampen,
og *búendr snarráðir*, de snarrådige bønder undlod angreb,
efter at de begyndte at forhandle i ord;
mændene ville ikke af med livet.¹⁵⁸

De overordnede i flåden, stormændene (hvad enten de nu er styresmænd eller endnu højere på strå) hedder altså »kongens venner«, hvor de menige er *búendr*, mænd med egne hjem.

Som tidligere nævnt er »mændene«, *seggir*, »de tapre bønder«, *snjallir búendr*, »de tegner, *þegnar*, som vil kæmpe trodsigt«, blevet budt op fra både Danmark og Norge til forliget i 1064.¹⁵⁹ Hvis freden ikke bliver sluttet, er begge hære klar til kamp, fra kongerne til mindste mand. Der er således fra begge sider tale om ledingsopbud, om det, som i senere tider skulle kaldes »stævneleding«.

¹⁵⁶ *Steinn Herdísarson* 1,5 B 378 Msk 110.

¹⁵⁷ *Óttarr svartí* 3,2 B 273 Kntl 21.

¹⁵⁸ *Þórleikr fagri* 9 B 367 Msk 97.

¹⁵⁹ *Halli stirði* 4 B 371 Hkr III 132.

Filologen Judith Jesch har gjort opmærksom på, at der ikke behøver at være identitet mellem den *leiðangr*, som nævnes i det elvte århundredes skjaldedigtning, og den ledingsorganisation, der lovgives for i landskabslovene.¹⁶⁰ Heller ikke efter min mening behøver der være identitet, men jeg vil bestemt hævde, at der foreligger kontinuitet. Specielt bør der være kontinuitet mellem Sven Estridsøns danske, bondebehandlede flåde, *lið allra Dana*, som nævnes i Halli den Stives digt fra 1064, og den *expeditio*, som omtales kun 21 år senere i vor ældste latinske diplomtekst, Knud den Helliges brev til Lundekirken 1085.¹⁶¹

6. Vikingevirksomhed og kongelig retshåndhævelse

Vi kalder stadig perioden fra det sene ottende til det elvte århundrede for vikingetiden, og ordene *viking*_f, vikingevirksomhed og *vikingr*_m, en viking, omtales da også i det elvte århundredes fyrstedigtning. *Vikingar* kan være betegnelse for mændene i den angribende kongelige hær: Ottar den Sorte siger til Knud den Store om mændene i hans hær (de førnævnte jyder og skåninger): *vikingar heldu því ríki viðr, es þeir vildu*,¹⁶² vikingerne udfoldede dér den kraft, som de ønskede. Sten Herdisøn siger til Harald Hårderådes søn Olaf Kyrre: *vikingar óðu blóð bragna*,¹⁶³ vikingerne vadede i mændenes blod. Ja, selv når Harald Hårderåde kæmper blandt den byzantinske kejsers væringer, kan hans skjald sige: *vikingar brutu fikjum borgar virki*,¹⁶⁴ vikingerne brød kraftigt borgens virke.

De bedste beskrivelser af virksomhed, også vi vilde kalde »vikingetog«, omhandler Olaf Haraldsøns ungdomsbedrifter. Sigvat Tordsøn har viet dem et helt digt, *Vikingarvísur*, og Ottar den Sorte beretter om de samme togter i et lidt senere digt: Olaf drager først til Danmark,¹⁶⁵ hvorefter han hærger Østersøen rundt, Sverige, Øsel og Finland.¹⁶⁶ Derefter plyndrer han ved Jyllands vestkyst og drager til England, hvor han

¹⁶⁰ Jesch 196-97.

¹⁶¹ DD/DRB 1:2:21.

¹⁶² *Óttarr svarti* 3,5 B 273 således også Kntl. 22, mens NN § 2218 C mener, at vikingerne her er Knuds modstandere.

¹⁶³ *Steinn Herðisarson* 3,3 B 379 Msk 138.

¹⁶⁴ *Valgarðr á Velli* 3 B 360, NN § 1143, SnE 205.

¹⁶⁵ NN forholder sig meget afvisende over for Finnur Jónssons behandling af Sigvats og Ottars omtale af Olaf Haraldsøns ungdomstogt, men anfægter aldrig det, det her kommer an på, Olafs rejserute. Oversættelsen af Hkr forholder sig skønsomt til NN's kritik. *Óttarr svarti* 2,3 B 268 Hkr II 9.

¹⁶⁶ *Sigvatr Þórðarson* 1,1-3 B 213 Hkr II 10-13; *Óttarr svarti* 2,4-6 B 268-69 Hkr II 9-11.

deltager i mange kampe.¹⁶⁷ På et tidspunkt hjælper Olaf kong Ethelred tilbage til hans rige;¹⁶⁸ men senere modtager han danegæld¹⁶⁹. Siden plyndrer Olaf i det vestlige Frankrig;¹⁷⁰ her lykkes det ham at erobre en borg, der bliver forsvaret af andre *vikingar*.¹⁷¹ Det vides ikke, hvor mange skibe Olaf havde med sig, da han drog ud; dog havde han mere end ét langskib i Østersøen.¹⁷² Da han omsider drager hjem til Norge, fører han sit tapre, søkyndige mandskab med sig ombord på to handelsskibe, *kaupskip* i hårdt vejr og tung sø.¹⁷³ I Norge starter Olaf sit opgør med de sidste Ladejarler.¹⁷⁴ Han kæmper også mod fem oplandskonger og lader tungen skære ud på den konge, det ikke lykkes at flygte.¹⁷⁵ (Da Olaf siden lå som skrinlagt helgen, bestod et af hans undere i, at han gengav talegaven til en ung mand, der havde fået tungen skåret ud¹⁷⁶).

Desværre fortæller hverken Sigvat eller Ottar om, hvorledes Olaf fik skaffet sig langskibe eller mandskab. – Hvem var Olafs mænd? – Sønner af slægtens gamle klienter i hans hjemland i Viken, Grenland? – Frivillige alle vegne fra? – Hvilken rolle spillede det for Olafs mandskabsstyrke, at han netop var kongesøn? – Mente nogle grenlændinge sig forpligtede til at drage med ham ud? Vi kan nemt føle, at vi ved for lidt om ledingsflådernes mandskab, men vi ved endnu mindre om Olafs vikingeflok.

Da Olaf først var blevet konge over hele Norge, var det hans pligt at værge landet og bedre freden ved at bekæmpe *vikingar*.¹⁷⁷ Almindelige tyve skulle miste både arme og ben,¹⁷⁸ men *vikingar* kunne miste hovedet, og det samme måtte de, der begik *útlauþr*, »uddragen«, »udløb«, endda de tilbød kongen en bod i penge.¹⁷⁹

Skjalden, præsten og lovsigemanden Markus Skeggesøn sendte et mindedignt om Erik Ejegod til Danmark efter hans død i 1103. I dette digt gentager Markus med omhu det elvte århundredes fyrstedigtes

¹⁶⁷ *Sigvatr Þórðarson* 1,4-9 B 214-15 Hkr II 14-19 Fsk 124, 126, 127; *Óttarr svarti* 2,7-11 B 269-70 Hkr II 17-20 Fsk 125.

¹⁶⁸ *Óttarr svarti* 2,8 B 269, Hkr II 17.

¹⁶⁹ *Óttarr svarti* 2,11 B 270 Hkr II 20.

¹⁷⁰ *Sigvatr Þórðarson* 1,10-14 B 215-16 Hkr II 20-22; *Óttarr svarti* 2,11-12 B 270 Hkr II 20-22.

¹⁷¹ *Sigvatr Þórðarson* 1,10 B 215 Hkr II 20.

¹⁷² *Sigvatr Þórðarson* 1,3 B 213 Hkr II 13.

¹⁷³ *Óttarr svarti* 2,13-14 B 270-71 Hkr II 29.

¹⁷⁴ *Sigvatr Þórðarson* 1,15 (B 216) Hkr II 31; *Óttarr svarti* 2,15 B 271 Hkr II 30.

¹⁷⁵ *Óttarr svarti* 2,17 B 271-72 Hkr II 86.

¹⁷⁶ *Einarr Skúlason* 6,37-38 (B 433) NN § 939 § 940 Hkr III 215.

¹⁷⁷ *Sigvatr Þórðarson* 12,6 B 240 Hkr II 279.

¹⁷⁸ *Sigvatr Þórðarson* 12,5 B 240 Hkr 278-79.

¹⁷⁹ *Sigvatr Þórðarson* 12,4 (B 240) NN § 658 Hkr II 278.

konventionelle vendinger, samtidig med at han indføjer adskillige nye emner kristendommen angående i sin digtning. Som vi før så Olaf Haraldsøn bekæmpe tyve, røvere og vikinger, ser vi nu Erik Ejegod bekæmpe usæd og *víkingr*, vikingeindfald:

Vendernes undertrykker udryddede *vargar*, ugerningsmænd;
Den kraftige konge standsede *víkingr*;
fyrsten lod hugge hænder af *þjófar*, tyve;
han forstod at straffe sine *þegnum ósiðr*, tegners usæd;
aldrig har man hørt, at Erik ville fravige
dómr allréttligr, en fuldstændig rigtig dom;
sejrens besidder forstod, til lykke for sig selv,
i høj grad at holde *lög góðs*, Guds Lov.¹⁸⁰

Guds Lov, kirkeretten omtales her for første gang i den bevarede fyrstedigtning. Netop i kirkelig henseende gør Erik mere end sine forfædre: Han skaffer et ærkesæde til Lund, der dyrkes af *öll þjóð á danska tungu*, alle mennesker af den danske tunge, og indsætter Asser som ærkebiskop.¹⁸¹ Tillige bygger Erik *hofuðkirkjur*, domkirker, der er udstyrede med *virki*, forsvarsværker (som muren om Roskilde Domkirke, hvis port omtales af Saxo¹⁸²); han bygger fem kirker af sten og tillige mange kirker, der er »brædestærke«, *borði merkð*.¹⁸³ Med Markus Skeggesøn fra omkring 1100 får en mere gejstlig opfattelse af kristendommen indpas i skjaldedigtningen og kommer siden til at dominere den.

7. Sven Estridsøns vej til magten

Uden helt at tabe skjaldene af syne vil jeg nu gå over til de latinske skribenter, som historikere vil være mere fortrolige med:

Adam af Bremen, Sven Estridsøns samtidige er den ældste latinske klerk, som skal omtales her. I sin Hamburgske Bispehistorie fortæller han, at Magnus [den Gode] blev valgt til konge af nordmændene og straks erobrede Danmark. Sven Estridsøn kom fra England og kæmpede imod Magnus.¹⁸⁴ Da Sven så sig overvundet, blev han Magnus' hirdmand, *homo*. Der stod mange slag mellem de to, og hver gang Sven blev

¹⁸⁰ *Markús Skeggjason* 1,8 B 415 Kntl 101-02.

¹⁸¹ *Markús Skeggjason* 1,13 B 416 Kntl 103; *Markús Skeggjason* 1,27 B 419 Kntl 114.

¹⁸² *Markús Skeggjason* 1,25 B 118 Kntl 112; Saxo 14:XVIII:8, Olrik & Ræder 406¹¹, Zeeberg II 231 (Paperback 645).

¹⁸³ *Markús Skeggjason* 1,25 B 418 Kntl 112.

¹⁸⁴ *Adam* II 77, Trillmich 318, Henrichsen 138-39, A.A. Lund 130.

besejret, flygtede han til Sverige.¹⁸⁵ Magnus var konge af både Norge og Danmark og var meget elsket af danskerne for sin retfærdighed.¹⁸⁶ Da Magnus døde, kom Sven i besiddelse af begge riger.¹⁸⁷ Harald [Hårderåde] kom hjem fra Konstantinopel og kæmpede sammen med Magnus imod Sven. Men efter Magnus' død blev han Svens hirdmand, *miles*.¹⁸⁸ Harald aflagde troskabsed, *sacramentum fidelitatis*, og fik sit fædreland i len som hertugdømme, *patrium regnum pro ducato accepit in beneficium*. Men derefter gjorde Harald oprør og hærgede danernes kyster, »Mellem Harald og Suein var der Kamp i hele deres Levetid.«¹⁸⁹ Adam kan formodes at have haft disse oplysninger fra Svens mund – uanset deres sandfærdighed.

At Harald Hårderåde skulle have været Sven Estridsøns jarl, er ikke overleveret i noget ansvarligt norrønt værk. Derimod ses det flere gange i fyrstedigtningen, at Sven startede sin karriere som Magnus' jarl: Sven aflagde ed til Magnus ved Götaelven, men brød sine smukke løfter.¹⁹⁰ Magnus' skjalde meddeler med glæde, når »jarlen« taber sine slag.¹⁹¹ Kampene mellem Harald og Sven omtales både af Haralds skjalde og af Svens skjald, Torleik den Fagre og danner fyldige kilder for sagaværkerne Morkinskinna og Heimskringla. Det sidste, afgørende slag står ved munden af åen Nissan i Halland (1062). »Det tredje år« (1064) sluttes der fred ved Götaelven.¹⁹² Der kommer begge konger til stede med deres hære af tapre *búendr*, de kampivrige *þegnar*, og slutter fred. Med ryggen fri kan Harald så drage til England, hvor han falder i 1066. Selv hvis Harald Hårderåde virkelig skulle have svoret troskab til Sven Estridsøn, som Adam af Bremen siger, så er kampene imellem de to dog lige så bitre, som mellem Magnus og hans jarl, Sven. Dette viser, at skønt samfundet ideelt er centraliseret omkring kongen, hersker der i praksis ingen indiskutabel lov og orden. De interne kampe synes lige så talrige i Skandinavien som i Adams Sachsen, hvor redistributive poster som hertug, greve eller biskop under den tyske konge eller kejser er selvfølgelige økonomiske udgangspunkter for krigerisk selvhævdelse. I Norge og Danmark som i Frankerriget er der et sammen-

¹⁸⁵ Adam II 78, Trillmich 318, Henrichsen 139, A.A. Lund 131.

¹⁸⁶ Adam II 79, Trillmich 320, Henrichsen 140, A.A. Lund 131.

¹⁸⁷ Adam III 12, Trillmich 338, Henrichsen 158, A.A. Lund 145.

¹⁸⁸ Adam Schol 63, Trillmich 340, Henrichsen 160, A.A. Lund 146.

¹⁸⁹ Adam III 13, Trillmich 340, Henrichsen 160, A.A. Lund 146.

¹⁹⁰ *Þjóðólfr Arnórsson* 1,5 B 333 Hkr III 42 Fsk 173.

¹⁹¹ *Arnórr Þórðarson jarlaskáld* 2,15 B 309-10 Whaley 173-74; *Þjóðólfr Arnórsson* 1,8-13 B 334-35 Hkr III 49-51; *Þjóðólfr Arnórsson* 1,18-22 B 336-37 Hkr III 53-56.

¹⁹² *Þjóðólfr Arnórsson* 3,22 B 344 Msk 117; *Halli stírði* 1-6 B 370-71 Hkr III 131-33.

hængende sæt institutioner som grundlag for venskaber og fjendskaber. Teorien er enhed, praksis viser utallige former for splittelse.

Meget forbliver uoplyst. For eksempel ses det ikke, hvorledes Sven Estridsøn efter alle de militære nederlag dog vandt herredømmet over Danmark. Tilmed da Magnus i følge Adam var elsket af Danerne for sin retfærdighed.¹⁹³ Sven kan jo ikke blot have ført krig imod norske styrker, men må også have kæmpet mod danske tilhængere af Magnus eller have vundet dem for sig.

Analogier fra bedre kendte nordeuropæiske samfund viser, at i det elvte århundrede fandtes der ganske vist officielle institutionelle bånd. Men personlig charisma, slægtsgrupperinger, politiske venskaber og klientvæsen var en virksom del af samfundslivet og gjorde for eksempel, at kongernes gudgivne fortrinsstilling over de mænd, der officielt var kongetjenere, kunne være meget vanskelig at hævde. Da for eksempel den engelske konge Edward Bekenderen i 1051 havde afskediget sin jarl og undergivne, Godwin, og tvunget ham i landflygtighed, blev kongen dog nødt til at kalde Godwin tilbage og indsætte ham i hans fordums embede.¹⁹⁴ Englands redistributive system fungerede for så vidt, som bønderne betalte deres kongeskatter; og bøndernes borg- og brobyggeri blev udført under ledelse af de væbnede mænd, der var sat til at tvinge dem i kongens navn. Men kongen kunne alligevel komme i alvorlig tvivl om sine slægtsstolte tjeneres troskab over for ham. Et offentligt embede med officiel troskabspligt kunne i det elvte århundredes praksis være en fortrinlig basis for personlig selvhævdelse. Selvhævdelse var en del af krigeraristokratiets etos.

Den, der huser en sund mistanke til fyrsteskjaldenes lovprisning af de skandinaviske samfund som harmoniske hierarkiske systemer, kan finde trøst ved at inddrage analogier fra det samtidige Nordvesteuropa, hvor kongerne nok så meget styrede ved hjælp af personlige bånd som ved at hævde deres embeders tvivlsomme magtfulde. Kun bør man huske, at det er centraliseringen i Danmark og Norge, vi har vidnesbyrd om; klientvæsen og personbånd er noget, vi gætter os til.

Den største forskel mellem det elvte århundredes Skandinavien og det øvrige Nordvesteuropa er den, at i Norden var bønderne, *búendr*, i følge fyrstedigtningen aktive krigere, der om nødvendigt kunne sætte sig i respekt hos kongen selv. Bønderne bar ikke sværdet forgæves.

¹⁹³ Adam II 79, Trillmich 320, Henrichsen 140, A.A. Lund 131.

¹⁹⁴ ASC 1051-52 Whitelock 119-24.

8. *Vikingers afgift til kongen ifølge Adam af Bremen*

Hos Adam af Bremen hedder det om øen Sjælland:

... Dér findes der meget Guld, som samles ved Sørøverfærd. Men Sørøverne, som hine kalder Vikinger, vi Ascomanner, betaler Skat, *tributum* til den danske Konge for at faa Lov til at gøre Bytte hos de Barbarer, som bor i saa stort Tal omkring dette Hav. Derfor hænder det ogsaa, at de ofte misbruger den Tilladelse, som de har faaet over for Fjender, og vender den mod deres egne Landsmænd; ...¹⁹⁵

Adam regner det for et faktum, at sjællænderne betaler *tributum* til kongen, før de drager ud på vikingetogt. Kongemagtens interesse i at have hånd i hanke med vikingeaktiviteten er let at indse: Den mulighed kongen og mændene omkring ham har for at føre noget, der ligner, hvad vi ville forstå ved udenrigspolitik, er afhængig af, at der kan sluttes og opretholdes seriøs fred med andre magter. Harald Hårderåde har liden grund til at slutte fred med Sven Estridsøn, hvis Sven ikke i rimeligt omfang kan garantere Norge og dets indbyggere mod angreb fra danske terrorister.

Adam, der fortæller, at det er vanskeligt for kongemagten at forhindre danske vikinger i at angribe landsmænd, mener dog, at de ikke desto mindre betaler til kongen, før de drager ud. – Hvorfor betaler de ellers så selvrådige vikinger? Jeg vil forsøge at gætte: Når ét eller flere skibsmandskaber sejler ud, efterlades mange gårde i et område med færre væbnede mænd og bliver dårligere i stand til at beskytte sig selv. Afgiften kunne da tænkes betalt til kongen eller hans repræsentant for at opnå beskyttelse under fraværet mod retslig og anden forfølgelse fra kongemagtens side (og måske endda beskyttelse mod tredje mands angreb). Tributten, hvis størrelse vi ikke kender, er i hvert fald et tegn på, at vikingerne i første omgang drager ud i god forståelse med kongemagten. Alderen på denne ordning er fuldstændig uvis. Den har ingen kendte paralleller i senere tiders Danmark. Dog kan den måske begrundes ud fra en oplysning i *Annales Bertiniani* under år 838, ifølge hvilken den danske konge, Hårek (den Første) meddeler, at han af troskab over for kejseren har ladet nogle sørøverførere dræbe, der til stadighed har anfaldet Frankeriget.¹⁹⁶ Dette viser i hvert fald, at det tidligt

¹⁹⁵ Adam IV 6, Trillmich 440-42, Henrichsen 250, A.A. Lund 2000 203-04.

¹⁹⁶ *Annales Bertiniani* AD 838, Rau 36²⁹⁻³², Albrechtsen 1976 30.

i vikingetiden kunne falde en dansk konge ind at straffe folk, der havde været på vikingetog i et land, han ønskede at holde fred med.

Fra det sene tolvte århundredes Norge bringer Gulatingsloven en bestemmelse om, at den mand, der bygger sig et langskib i bygden og ikke vil offentliggøre, hvor han vil drage hen med det, skal stille en sikkerhed på 40 mark¹⁹⁷ (vel for det tilfælde, at han (som der står i Frostatingsloven) skulle komme til at hæрге på kongens »fredmænd« og blive idømt 40 mark i bod¹⁹⁸).

9. Pavens brev til Olaf Kyrre

I en *lausavisa* fra omkring 1080 overleveret i Knyttingsesaga hedder det, at »Harald [Hen] ved kamp må væрге landet [Danmark] med stor kraft mod sine elleve brødre«,¹⁹⁹ hvilket viser, at den politiske krise i Danmark var kendt i den norrøne verden. Den blev også kendt i Rom: Den 15. december 1078 skriver Pave Gregor den Syvende et brev til kong Olaf Kyrre af Norge, hvor han blandt andet omtaler, at Olaf har modtaget nogle brødre af den danske konge [Harald Hen] som politiske flygtninge. Paven opfordrer kong Olaf til at virke for et forlig:

... Men vi ønsker gerne og råder Eder til at foranledige, at den fornævnte Danerkonge med kærlighed modtager sine brødre i riget og der, hvor han kan, tildeler dem ledige godser og hæderfulde stillinger, *eis de reliquis bonis et honoribus ubi potest distribuatur* på en sådan måde, at de hverken bliver trykket af en uværdig trang, eller at riget eller dets værdighed bliver rystet.²⁰⁰

Kurien udsendte ikke rent politiske ordrer uden henvendelse fra lokalt hold, og vi må derfor regne med, at nogle danske gejstlige, der var til stede i Rom, har henvendt sig, fordi de var bekymrede over den politiske situation i Danmark: Ved sin tronbestigelse har Harald Hen da været i besiddelse af *bona et honores*, som han har uddelt til sine trofaste venner, blandt hvilke han ikke har talt sine brødre. Efter deres faders død har kongesønnerne ikke haft standsmæssige indtægtskilder i Danmark og er draget udenlands. En borgerkrig med indblanding fra Norge er at frygte.

Som konge har Harald Hen været i besiddelse ikke blot af krongods

¹⁹⁷ Gtl § 314, NGL I 103, Robberstad 282.

¹⁹⁸ Frtl VII § 25, NGL I 203, Hagland & Sandnes 129.

¹⁹⁹ Anon XI 12 B 397 Kntl 46.

²⁰⁰ DD/DRB 1:2:18, 1078. 15. december. Rom.

(hvad man altid har regnet med), men også af ærefulde stillinger, *honores*. På middelalderlatin betød *honores* normalt *beneficia*, len.²⁰¹ Der kan herske tvivl om, hvor godt orienteret om det fjerne nord Gregor den VII er (men det kan dårligt bebrejdes ham, at han ikke har læst Allen). Her burde *honor* vel betyde en eller anden slags »hæderfuld stilling« (som Danmark Riges Breve oversætter det) vel af offentlig karakter.

I det voldelige vikingesamfund har kongen haft behov for militær beskyttelse af sine ejendomme, og tillige for mænd, der kunne lægge militær magt og den legitimering, der følger af »god fødsel«, bag inddrivelsen af hans offentlige indkomster: eventuelle kongeskatter, told, bøder etc. Nogle af disse indtægter er vel nået frem til kongens egen kasse, så han kunne holde et særlig stort og rigtbelønnet følge. Andre må være blevet anvendt på stedet til at forsørge de mænd ærefuldt, der skulle lede den militære bevogtning af kongens ejendele og drage omsorg for oppebørslen af hans indkomster. Ifølge pavebrevet har det været Harald Hens ret som konge at give disse poster til belønning af de mænd, der havde vist ham troskab, men også at tage posterne tilbage. Pavens brev råder Olaf Kyrre til at opfordre Harald Hen til at bruge en del af sine midler til at give en ydelse til mænd, han vitterlig ikke stoler på, for at de skal holde sig i ro. Kongesønnerne har tilsyneladende ikke haft andre indtægter, end hvad kongedømmets indehaver undte dem. Hvilket omfang andre stormænds private, »allodiale« eller købte ejendomme end har haft, bør en andel i de kongelige indtægter ikke tænkes at have været dem ukær.

Her bør det erindres, at mens den moderne politiske kamp er en strid om offentlige beslutninger af betydning ikke mindst for udøvelsen af den private ejendomsret, stod den politiske kamp i middelalderen om adgangen til selve oppebørslen af de offentlige indtægter. Erik Ulsig har bemærket, at det er ejendommeligt, at stormændene i tidlig middelalder tilsyneladende fandt sig i, at deres private jordejendomme var belagt med offentlige forpligtelser.²⁰² Dette kan forklares ved, at især de mægtigste stormænd fik en væsentlig del af deres indtægter af at oppebære de kongelige indkomster.

10. Lundebrevet og den private ejendomsret til jord

Den 21. maj 1085 udstedte Knud den Hellige et gavebrev til Lunds Domkirke, St. Laurentius; det er i afskrifter den ældste bevarede

²⁰¹ Du Cange IV 228ff.

²⁰² Ulsig 159.

diplomtekst fra dansk område.²⁰³ Heri skænker kongen en række specificerede jorder både i selve byen Lund og rundt om i Skåne og på Sjælland. Nogle af jordbesiddelserne er givet til kongen som fredkøb, andres forhistorie er ukendt. Der er tale om ejendomme på fra et halvt til otte bol, ejendomme som giverne ikke kan have dyrket selv.

Gavebrevet er bevidnet af kirkelige og verdslige »stormænd«: Efter tre bisper følger en *Haquinus dux* (af Danmarks Riges Breve oversat til »Hågen jarl«) derefter følger fire præster og til sidst fem *stabularii*. I følge Du Cange er *stabularius* et sjældent ord på europæisk middelalderlatin.²⁰⁴ Hundrede år senere omtaler Sven Aggesøns »Skrift om Vederloven« en *Wido* eller *Guido stabularius*, som en gammeldansk tekst af Vederloven kalder *Withe Staller*.²⁰⁵ Denne ejer et hus, hvori kong Niels tager ind med sin hird. Bredden af en stallers mulige stilling i et nordisk samfund fremgår yderligere af fyrstedigtningens omtale af, at den islandske skjald, Sigvat Tordsøn i Olaf Haraldsøns hird avancerede fra *húskarl* til *stallari*, at flere *stallarar* omgav Olaf Haraldsøn og hans halvbroder Harald Hårderåde, og at én af denne sidstes *stallarar*, Ulf førte sit eget skib i slaget ved Nissan 1062.²⁰⁶ En staller er således et fremtrædende medlem af hirden, han står helt bogstaveligt kongen nær, så han bevidner hans breve, og kan tillige være en »stormand«, der fører stort hus og eget skib.

Samtidig med at kongen skænker jorderne bort, skænker han tillige indtægter og tjenester, der hører til »kongens ret« (og som til daglig må være blevet indkrævet af hans repræsentanter rundt omkring). Det ses af brevet, at nogle af indtægterne stammer fra »sager«, *causæ*, og da formentlig er bøder. De fleste af dem skal for fremtiden tilfalde lundekirkens provst og dens andre klerke. Knud forbeholder sig dog tre indtægter: *reddarii equi*, heste til redskud, når han selv kommer, fredløshedsdømtes køb af kongens fred; og »hvis nogen forsømmer leding, skal han med hensyn til det betale til kongen«, *Si expeditionem neglexerit. erga regem emendet*. Beboerne på de skænkede jorder har haft mange pligter over for kongen og hans repræsentanter. Ved kongens gavebrev mister især de sidste tjenester (for eksempel kørsler) og indkomster til fordel for domkirkens præster. Til sin egen kasse forbeholder kongen sig retten til bøder, hvis nogen af jordernes dyrkere, formentlig land-

²⁰³ DD/DRB 1:2:21.

²⁰⁴ Du Cange VII 561.

²⁰⁵ Kroman Rigslovgivning Sven Aggesen Text I 19, Text II 32; Dansk text 5.

²⁰⁶ *Sigvatr Þórðarson* 13,3 B 246 Hkr II 44; *Sigvatr Þórðarson* 5,6 B 227 Hkr II 249; *Sigvatr Þórðarson* 12,18 B 243 Hkr II 323; *Sigvatr Þórðarson* 13,6 B 247 Hkr II 74; *Úlfr Stallari* B 372 Msk 132; *Steinn Herdísarson* 2 B 378 Msk 108.

boer, forsømmer leding. Dette er på dansk grund den ældste omtale af jorddyrkeres pligt til at stille i leding. Som jeg senere vil gøre rede for, har denne kongens ret og bøndernes pligt forekommet danske forskere fra Erik Arup til Niels Lund mistænkelig på grund af deres tolkning af begivenhederne omkring Knud den Helliges død året efter, tolkninger, der er influeret af C.F. Allens syn på det danske samfund i »Oldtiden«.

Den, hvis forskningsbaggrund er skjaldedigtningen, finder lidet at undre sig over. Den norske *leiðangr* omtales omkring 985 af Tind Halkelsøn, 100 år før Lundebrevet. Og de tapre danske *búendr* og *þegnar* følger Sven Estridsøn og hans store *lið allra Dana* til fredsmødet ved Gøtaelvens munding 21 år før, i 1064. På norrøn baggrund er den vigtigste nyhed i Lundebrevet den, at det at deltage i *expedicio* er så obligatorisk, at den, der svigter, kan idømmes en bøde, der anses for et centralt kongeligt krav. En nyhed, men ikke nogen forbavsende nyhed. Den afslører en ny side af kongens gamle ret som øverste hærfører for »folket«, det vil sige hæren.

På et tidligt tidspunkt i jernalderen, år 205 e.Kr. har en hær fra et mindre rige i »det vestlige Skandinavien« lidt nederlag på Skanderborgegnen og har fået bevæbningen fra omkring tusinde mand nedlagt som offer i Illerup Mose. Blandt de faldne har ca 2 % været beredne »stormænd« med rigtforgyltde udstyr til sig selv og deres heste; omkring 10 % har som fodfolk båret romerske sværd og formodes at være »underofficerer« eller »befalingsmænd«, mens ca 88 % har været menige fodfolk. Disse sidste har haft hver et kastespyd og en stiklanse. Og det interessante er, at en »centralmagt«, der stod over de ridende »stormænd«, har fået gennemført, at de »meniges« spyd og lanser har været helt uniforme, udført efter sidste romerske mode. (I ældre våbenofferfund er menigmands bevæbning mere individuel, uniformeringen udvikles i løbet af århundrederne omkring Kristi Fødsel²⁰⁷). Dette vil sige, at allerede i Norges »småkongeriger«, før den egentlige »rigssamling« var militærtjenesten strengt centraliseret, den var »redistributiv«, en obligatorisk pligt for alle til fælles bedste.

Vi kan ikke vide mere om, hvordan militærordningerne har udviklet sig i de forskellige norske småkongeriger, eller hvad de har været kaldt. I norsk sagatradition tillægges Håkon Adalstensfostre (død o. 960) indførelsen af den norske *leiðangr*.²⁰⁸ Hvis Håkon har foretaget sig noget som helst, har det snarere været at samordne bestående lokale militære systemer end at skabe en helt ny orden ud af kaos.

²⁰⁷ Ilkjær 71-72, 124, 134.

²⁰⁸ Hkr I 148 prosa.

Set ud fra en etnografisk baggrund knytter den største nyhed i Knud den Helliges Lundebrev sig til de jordbesiddelser, Knud har erhvervet, før han skænker dem til Lundekirken. Han har fået dem fra mænd, der må have ejet indkomstkilder udover dem, så at de efter overdragelsen til Knud kunne leve videre i Danmark »i kongens fred«: De har helt eller delvis været »godsejere«, ejere af jord, der kunne erhverves og afhændes.

Dette viser, at i slutningen af det elvte århundrede var Danmark ikke, hvad etnografer som Henri J.M. Claessen og Peter Skalník (1978) betegner en »tidlig stat«, men hvad de slet og ret kalder en »stat«.²⁰⁹ I en »tidlig stat« efter deres definition består al indkomst ud over familiebruget i retten til oppebørsel af offentlige, »redistributive« afgifter og tjenester. En »stormand«, der i en »tidlig stat« ifalder en straf, må enten betale en bøde i løsøre eller miste sin embedspost, eventuelt sit liv; han kan ikke miste indtægten af nogle gårde hist og her, da de hører til embedet.

Man kan have forskellige definitioner på begrebet stat (afdøde professor Ole Fenger regnede først Danmark for en stat efter 1660). Det karakteristiske for Claessens og Skalníks og amerikanske etnografers definition af en stat er, at den udvikler sig gennem mange trin af tiltagende centralisering fra det helt »akefale« samfund, hvor der »ikke er flere kandidater, end der er embeder«²¹⁰ (hvor for eksempel alle duelige mænd af en vis alder bliver gruppens »ældste«). Et sådant »segmenteret« samfund kalder amerikanske etnografer som Morton Fried (1967) og Elman R. Service (1975)²¹¹ for en *tribe*, en stamme. (På dansk har vi ikke noget almindeligt ord for disse samfund, fordi vi normalt ikke kan forestille os en »stamme«, der fungerer uden én, og kun én høvding; men de har været ret almindelige, ikke mindst blandt nordamerikanske indianere). Hvor forholdene tillader det, kan dette samfund udvikle sig, først gennem det mindre høvdingedømme, siden gennem stadig større og mere centraliserede høvdingedømmer til den »tidlige stat«, et redistributivt samfund, hvor der er ved at udvikle sig to klasser, de »styrede«: de mange og de »styrende«: de få. Mens det ingenlunde er nødvendigt, at et mindre centraliseret samfund skal udvikle sig til et større og stærkere, vil alle højt centraliserede samfund have udviklet sig af mindre centraliserede. At et højt centraliseret system ved egen kraft skulle kunne opstå direkte, revolutionært af et »akefalt« samfund, er ikke kendt. Ingen af disse samfund fra den »akefale, segmenterede stamme« over »høvdingedømmerne« til den »tidlige stat« kender til pri-

²⁰⁹ Claessen & Skalník 637-45, Malmros 1999 365-67.

²¹⁰ Fried 33.

²¹¹ Fried 27-107; Service 47-70.

vat, afhængelig ejendom af »de strategiske ressourcer, der opretholder livet.«²¹² Privat ejendomsret til afhængeligt jordegods træffes i følge disse amerikanske etnografers erfaring først, hvor staten i forvejen er etableret, fordi den almene anerkendelse af handels-transaktioner i det livsnødvendige ressource-grundlag forudsætter en stærk samfundsmagt (og det vil i deres definition sige en »stat«). Det vigtige ved denne teoridannelse er ikke dens lidt usædvanlige definition på en »stat«, men dens tese om den gradvise centraliserings-proces. Hvor i processen man døber et samfund »stat«, er for så vidt mindre væsentligt, blot man erindrer sig »statens« redistributive forgængere, de stadigt mere centraliserede høvdingedømmer.

Nu findes der mange etnografiske og antropologiske skoler. Det karakteristiske for de etnografiske værker, jeg bygger på her, og især Claessens og Skalníks store antologi, er, at deres teoridannelser i meget høj grad har præg af at være opsummeringer af en række detail-studier af mange udvalgte samfund. Jeg har ikke gået disse studier helt præcist og nøjagtigt igennem, men de virker kildekritisk solidt baserede. Der består dog den mulighed, at yngre etnografer senere vil finde mangler i studierne. Værst er det vel, at jeg som etnografisk ukyndig ikke kan vide, om man har udeladt relevante samfund, som ville modsige eller modificere synteserne. Senere generationer vil muligt også opponere mod tankebygningernes let marxistiske præg. Fra mit eget område som nordisk historiker gad jeg gerne se, hvad forfatterne bag Claessens og Skalníks antologi ville få ud af at beskrive det Islandske samfund i »Fristatstiden«. (Her burde de ikke gå ud fra de stærkt idealiserede slægts-sagaer, men snarere undersøge de kaotiske og voldsgennemtrukne ejendoms- og retsforhold i den store samtids-kompilation fra det tolvte og trettende århundrede, *Sturlunga Saga*²¹³).

Privat ejendomsret til afhængeligt jordegods har vel haft en vis alder i Danmark før 1085. Alligevel er det ikke til at sige, hvor gammel denne institution har været. Det ville være interessant at vide, om Sven Tveskægs og Knud den Stores englandsfarere kunne købe sig jord for deres danegæld; men derom aner vi intet.

Omtrent på samme tid som Knuds Lundebrev, men langt dårligere dateret, omtaler en svensk runesten køb af jordejendom: *þurtsain ... kaubti þinsa bu ...*, »Thorstæin ... købte denne gård ...«²¹⁴ I Norge nævner det ældste kongesagaværk, *Morkinskinna* (o. 1200), at Olaf Kyrre

²¹² Fried 186.

²¹³ Sturlunga Saga Bd. I-II, Kålund 1904.

²¹⁴ Upplands runinskrifter Bd 1: U 209 Veda, Angarns sn. *kaubti* er *hapax legomenon* på svenske runeindskrifter.

(1066-93) skænker jordegods nær flere norske købstæder til angelsakseren Skule, søn af Tostig Godwinson, fordi denne hellere vil have jord i personligt eje end være lendermand over et område, som han kan miste ved kongeskifte; Morkinskinna nævner, at disse jorder stadig ejes af Skules navngivne efterkommere; *Heimskringla* nævner donationen og tilføjer endnu nogle slægtled.²¹⁵ På grund af disse slægtsoplysninger bør denne meddelelse anses for troværdig, omend der bedre ville kunne argumenteres for netop disse jorders omsættelighed, hvis de bevisligt havde været genstand for salg. Med forbehold herfor ser det ud til, at de skandinaviske lande før 1100 har kendt til »privat«, afhængelig jord-ejendom og i etnografisk forstand har kunnet betegnes som »stater«, der ikke længere var »tidlige«.

11. Den ældre *Passio*

Samme sommer, 1085, som Knud »den Fjerde« havde udstedt sit gavebrev til St. Laurentius's kirke i Lund, udbød han et ledingstog mod England; dette blev imidlertid ikke til noget. Og året efter rejstes der et stort oprør imod ham, der endte med hans død i Odense. I denne by komponeredes i tidens løb flere skrifter om Knuds død og helgenværdighed. Det ældste skrift, *Epitaphium* er et samtidigt gravminde for ham og de 17 hirdmænd, der delte hans skæbne.²¹⁶

Den ældre *Passio Sancti Kanvoti Regis et Martiris*, er skrevet en halv snes år efter Knuds død.²¹⁷ Heri findes en spinkel redegørelse for de politisk mest betydningsfulde mænd i det danske samfund og den danske hær; og *Passio* er da, så langt den rækker, vor primære kilde til de sociale forhold i Danmark omkring 1100. *Passio* kalder de danske stormænd for *principes huius terre*, dette lands fyrster. (Det er uklart, om *principes* udgør en særlig højt placeret type stormænd, om for eksempel Lundebrevets *Haquinus dux* i særlig grad er at betragte som en sådan *princeps*). Sammen med Knuds brødre driver de ham i landflygtighed.²¹⁸ *Passio* kalder stormændene for *maiores*, hvis rettigheder Knud formindsker til fordel for sin egen ret.²¹⁹ Den kalder dem for *meliores huius regni*, de bedre i hans rige, med hvem han forhandler, før de beslutter, at det efter påbud fra kongen og *principes* i fællesskab skal kundgøres rundt om i riget, at man skal drage over til Anglerne og befri dem fra deres

²¹⁵ Msk side 276 Hkr III 160.

²¹⁶ Gertz 1907 2-5.

²¹⁷ Gertz 1907 66.

²¹⁸ *Passio* kap 4 Gertz 1907 12¹³.

²¹⁹ *Passio* kap 4 Gertz 1907 8¹³⁻¹⁴.

trældom.²²⁰ Kongens rådgivere kan således betragtes som »stormænd«. At de kaldes *principes* antyder i sig selv, at de er af fremragende fødsel (omend ikke præcis hvor fremragende); og når ledingen skal bydes ud, optræder de i samarbejde med ham. Nogle af stormændene ægger dog kongens broder, Oluf til modstand imod ham, hvorfor Knud lader ham fængsle.²²¹ Siden fortæller *Passio*, at det er uhørt, at en konge dræbes i en hellig kirke *a militibus suis*.²²² Oprørerne kaldes således for *militēs sui*, hans [kongens] krigere. Dette forhold har vi også set i fyrstedigtningen hos Sigvat Tordsøn og Tjodolf Arnorsøn.²²³ *Passio*, der er ti år yngre end Knuds død, regner altså ledingshærens oprørske medlemmer for kongens »mænd«.

12. Folk og konge, hird og stormænd hos Ælnoth

Et kvart århundrede efter Knuds død forfattede angelsakseren Ælnoth i Odense et længere skrift om Sven Estridsøn og hans sønner frem til Knuds optagelse i pavedømmets helgenkanon under Erik Ejegod: *Gesta Swenomagni regis et filiorum eius et passio gloriosissimi Canuti regis et martyris*. Ælnoth dedicerer sit værk til kong Niels og skriver intet ondt om nogen af Sven Estridsøns sønner. Ælnoth støtter sig på den ældre *Passio* og bliver dermed en sekundær kilde til visse oplysninger om de sociale forhold, samtidig med, at han bringer mange detaljer, specielt om oprørets jævnerede deltagere, hvor han så er vor primære kilde. Her skal nu følge en analyse af de sociale termini i Ælnoths skrift:

Når Ælnoth taler positivt om folket, kalder han det *gens* eller *populus*. Det har ret til at vælge kongen: Harald Hen vælges til konge »ved hele folkets valg« *totius gentis electione*.²²⁴ Erik Ejegod vælges »ved hele hærens valg, under folkets bifald ... efter alles enstemmige ønske«, *totius exercitus electione et populi acclamatione ... omnium voluntate*.²²⁵ Kongen kan byde »sine mænd«, *sui*, både *nobiles* og *uulgus*, at ruste og bemane den store flåde, *classis* eller hær, *exercitus*,²²⁶ ligesom han kan give den

²²⁰ *Passio* kap 5 Gertz 1907 14⁶ og 14¹¹.

²²¹ *Passio* kap 5 Gertz 1907 14¹⁷⁻¹⁶⁷.

²²² *Passio* kap 8 Gertz 1907 20²³⁻²⁴.

²²³ *Sigvatr Þórðarson* 11,11 B 237 Msk 14; *Þjóðólfr Arnórsson* 3,24 B 344-45 Hkr III 161.

²²⁴ Ælnoth kap 4, VSD 90⁹⁻¹⁰, Olrik 41, Albrechtsen 39.

²²⁵ Ælnoth kap 32, VSD 13⁰²⁻⁵, Olrik 97, Albrechtsen 100.

²²⁶ Ælnoth kap 11, VSD 97³, Olrik 54, Albrechtsen 51 *exercitus*; Ælnoth kap 11, VSD 97²², Olrik 54, Albrechtsen 51 *classis*; Ælnoth kap 11, VSD 97²³, Olrik 54, Albrechtsen 51 *sui*; Ælnoth kap 12, VSD 98¹¹, Olrik 55, Albrechtsen 52 *classis*; Ælnoth kap 12, VSD 98¹², Olrik 55, Albrechtsen 52 *nobiles*; Ælnoth kap 12, VSD 98¹³, Olrik 55, Albrechtsen 52 *uulgus*; Ælnoth kap 13, VSD 99⁶, Olrik 56, Albrechtsen 53 *classis, exercitus*.

hjemlov.²²⁷ Det må omvendt være denne folkets *exercitus*, der vælger kongen.²²⁸

Hærens ledere kaldes *principes*, og fornemst blandt dem nævnes kongens broder, Oluf.²²⁹ Under oprøret optræder folket væbnet.²³⁰ Det er folkets skik at komme sammen på sine (små) forsamlinger, *in suis conuenticulis*,²³¹ hvor de kan fremføre klager over kongens politik. Alvorlige forhandlinger om fælles anliggender og retspleje finder sted ved Viborg, hvor der ofte samles, *conuenit*, en stor skare, *multitudo*, hvis enstemmige beslutninger har gyldighed for hele Jylland.²³² Her kan også kongen indfinde sig for at forhandle med det forsamlede folk.²³³ Både menigmands bevæbning og skikken med at deltage i organiserede politiske forsamlinger er vigtige forudsætninger for, at folkets kollektive oprør hurtigt kan brede sig og føres igennem med held.

Ved djævelens indskydelse ægges folket til oprør imod kongens kristelige politik og hans fogeders uretmæssige bødekra. Især stormændene bliver vrede. De kaldes *maiores natu*, »de større af fødsel« (næppe som Olrik siger »de ældre«), *ui preminentes*, »de fremragende med hensyn til magt« og *nobiles*, »de ædle«. Stormændene sender budbringere, *nuncii* og *intercussores* rundt omkring og kalder folket sammen til forsamlinger, *conuenticula*, hvor der også deltager jævne mænd: *ignobiles*, uædle, *plebs*, pøbelen og *uulgus*, almuen. Det er på disse »forsamlinger« (som vi vel ville kalde herredsting), at stormændene kommer i kontakt med de jævne mænd. Ved oprørets start deltager begge folkets klasser.²³⁴ De væbnede skarer hærger vidt og bredt, øder kongens ejendom og dræber til slut ham selv. Ælnoth kender mange nedsættende gløser om denne ugudelige sværm, *acies*, *cuneus*, *legio*, *plebs*, *turbo* og *uulgus*; ordene udtrykker hans had og afsky, men giver ikke yderligere oplysninger om oprørernes sociale stilling. Oprøret demonstrerer én ting:

²²⁷ Ælnoth kap 13, VSD 100¹⁴-101⁴, Olrik 59, Albrechtsen 55.

²²⁸ Ælnoth kap 32, VSD 130²⁻³, Olrik 97, Albrechtsen 100. Olrik og Albrechtsen mener dog begge i modsætning til mig, at *exercitus* her må betyde kongeherden.

²²⁹ Ælnoth kap 12, VSD 98¹²⁻¹³, Olrik 58, Albrechtsen 52; Ælnoth kap 13, VSD 100⁵, Olrik 58, Albrechtsen 54.

²³⁰ Ælnoth kap 16, VSD 103¹², Olrik 63, Albrechtsen 59; Ælnoth kap 18, VSD 105², Olrik 65, Albrechtsen 62; Ælnoth kap 20, VSD 107⁶⁻⁷, Olrik 68, Albrechtsen 68.

²³¹ Ælnoth kap 8, VSD 94¹¹⁻¹², Olrik 48, Albrechtsen 45; Ælnoth kap 17, VSD 104¹⁵, Olrik 64, Albrechtsen 61.

²³² Ælnoth kap 23, VSD 111⁹, Olrik 73, Albrechtsen 72.

²³³ Ælnoth kap 24, VSD 111¹¹⁻¹², Olrik 74, Albrechtsen 72.

²³⁴ Ælnoth kap 15, VSD 102⁴⁻¹³, Olrik 61-62, Albrechtsen 57: *maiores natu*, *ui preminentes*, *nobiles*; *uulgi simplicitas*, *ignobiles*, *uulgus omnis terre*; Ælnoth kap 16, VSD 102²²-103¹⁸, Olrik 62-63, Albrechtsen 59: *nobiles*, *maiores natu*; *ignobiles*, *plebs*, *populus furibundus*, *plebs insana*; Ælnoth kap 17, VSD 104¹⁴⁻¹⁵, Olrik 64, Albrechtsen 61: *tam nobiles quam et uulgus*.

I en voldelig konfrontation mellem kongen og det enige folk, er folket den stærkeste part. Kongen og hans mænd kan tilsammen ikke stå sig, hvis de ophidser folkets samlede masse. Men kongedømmet er ikke derfor uden institutioner.

Allerede om Sven Estridsøn hedder det hos Ælnoth, at han opnåede store politiske resultater *robore et prudentia consilij sui*, ved sit råds styrke og klogskab.²³⁵ Hans søn Knud rådfører sig på god europæisk vis med et råd, før han træffer vigtige beslutninger i kærlighed og krig. Han bejler til Edel:²³⁶ *sapientium consilio*, efter vise mænds råd og forhandler i Hedeby om krigsplanerne:²³⁷ med kloge og vise mænd, *cum prudentibus et sapientibus*. De kan meget vel være identiske med de *nobiles* og *magnates*, som senere bevæger kongen til at give hæren hjemlov.²³⁸

I følge Ælnoth efterlader Sven Estridsøn sig ved sin død ikke blot »tryghed i styrelsen«, men også *regalium opulentia gazarum*, en rigdom af kongelige skatte.²³⁹ Til at udøve styrelsen og til at vogte disse skatte har Knud et korps af kongelige bryder eller fogeder. De er bosat rundt om i landet, hver på sin kongsgård: *curia regia*, *curia regalia*, *edes regie*, *sedis regie*, *villa regia*.²⁴⁰ Her findes der haller, *atria (regalia)*²⁴¹ og mindre sovekamre, *hospicia* og *mansiunculæ*.²⁴² Kongsgårdene er utilstrækkeligt befæstede mod oprør.

Kongen rejser rundt i landet og tager ind på kongsgårdene med sit følge. På kongsgårdene er der samlet midler til kongens (og hans mænds) underhold, *stipendia regalia*.²⁴³ Her er også fast opholdssted for flere kategorier af mænd i kongens tjeneste. Ælnoth kalder dem *rerum prouisores*, de, der ser efter eller vogter tingene, og *regii ministri*, kongelige hjælpere.²⁴⁴ Disse gloser kunne strengt taget betyde rene godsforvaltere, skønt både *prouisor* og *minister* for længst var kommet til at

²³⁵ Ælnoth kap 2, VSD 85¹⁷, Olrik 33; anderledes Albrechtsen 33.

²³⁶ Ælnoth kap 8, VSD 93¹⁸⁻¹⁹, Olrik 46, Albrechtsen 44.

²³⁷ Ælnoth kap 13, VSD 99¹², Olrik 57, Albrechtsen 53.

²³⁸ Ælnoth kap 13, VSD 101¹⁹, Olrik 59, Albrechtsen 53.

²³⁹ Ælnoth kap 4, VSD 90³⁻⁴, Olrik 40, Albrechtsen 39.

²⁴⁰ Ælnoth kap 17, VSD 104¹⁰, Olrik 64, Albrechtsen 61: *villa regia*; Ælnoth kap 19, VSD 106¹, Olrik 67, Albrechtsen 63: *curia regia*; Ælnoth kap 26, VSD 113²⁰, Olrik 76, Albrechtsen 76: *curia regalia*; Ælnoth kap 27, VSD 117⁵, Olrik 79, Albrechtsen 79: *edes regie quam et atria*; Ælnoth kap 30, VSD 124⁴, Olrik 89, Albrechtsen 90: *atria regalia*; Ælnoth kap 30, VSD 124¹⁰⁻¹¹, Olrik 90, Albrechtsen 91: *regie sedis locus*.

²⁴¹ Ælnoth kap 26, VSD 117⁵, Olrik 90, Albrechtsen 79; Ælnoth kap 30, VSD 124⁴, Olrik 89, Albrechtsen 90.

²⁴² Ælnoth kap 21, VSD 108⁹⁻¹⁰, Olrik 70, Albrechtsen 67.

²⁴³ Ælnoth kap 19, VSD 106⁴⁻⁵, Olrik 67, Albrechtsen 63.

²⁴⁴ Ælnoth kap 19, VSD 106², Olrik 67, Albrechtsen 63: *rerum prouisores*; Ælnoth kap 21, VSD 108⁷, Olrik 70, Albrechtsen 66: *regii ministri*.

²⁴⁵ *prouisor* Du Cange VI 548; *minister* Du Cange V 395.

betyde embedsmand på middelalderlatin.²⁴⁵ De fleste steder peger Ælnoths beskrivelser imidlertid direkte på disse mænds offentlige hverv: De skal ikke blot se efter kongens skatte eller skatkammer, de skal også udføre hans kongelige forretninger, *regalia negocia* og opkræve hans bøder og andre ydelser, og de skal anlægge sag for retten på hans vegne: De er *regalium gazarum ministri seu prouisores*, de kongelige skattes, det kongelige skatkammers hjælpere eller opsynsmænd,²⁴⁶ *regalium negociorum executores siue exactores*, de kongelige (stats)forretningers udførere eller opkrævere²⁴⁷ eller *regii exactores*, de kongelige opkrævere.²⁴⁸ Kongens bryde i Odense kaldes *prouisor regiarum gazarum*, de kongelige skattes opsynsmand. Han er våbenduelig og roses for sin tapre død i kamp for kongen²⁴⁹ og er da næppe af ringe stand. Det fremgår klart, at de mænd, der styrer kongens ejendomme, samtidig har del i hans offentlige funktioner. *Regii ministri* kan kaldes *nobiles* og *magnates*, de bor på kongsgårde og holder dér et følge af huskarle, *domestici*.²⁵⁰ Når oprørsskaren bryder ind på kongsgårdene, fortærer den midlerne til kongens underhold, *regalia stipendia* og raner også alle disse mænds gods: »Idet de ædelbårne af fjendehæren berøves deres fædrene ejendom«, *dum et nobiles ab hostili cuneo propriis priuantur*, »og andre plyndres for det, som de havde vundet med såret bryst«, *et alii saucio quondam latere adquisitis expoliantur*.²⁵¹ Ifølge Ælnoth kan således stormænd af ædel fødsel være bosat på kongens gårde sammen med mænd, der tjener sig op »med såret bryst«. Om der findes mænd af politisk og økonomisk vægt, mænd som på vort sprog fortjener navnet »stormænd«, bosat andre steder end på kongsgårde, aner vi ikke.

Tilbage står nu kun at karakterisere kongens nærmeste omgivelser. Kongen drager rundt i landet med sit følge, *comitatus*. Sammen med følget tager han ind på kongsgårdene, fortærer vel dér sine *stipendia* og udfører »de kongelige (stats)forretninger«, *regalia negocia*.²⁵² De, der rejser med ham, kan hedde *comites*, følgesvende, eller blot *sui*, hans mænd, men hedder mere bestemt *athletæ*, idrætsmænd, *commilitones*, medkæmpere, *curiales secum comitantes*, hofmænd i hans følge, *domestici satellites*,

²⁴⁶ Ælnoth kap 21, VSD 107¹⁴, Olrik 69, Albrechtsen 66.

²⁴⁷ Ælnoth kap 16, VSD 102¹⁷⁻¹⁸, Olrik 62, Albrechtsen 58; *executor* Du Cange III 355-56; *exactor* Du Cange III 335-36.

²⁴⁸ Ælnoth kap 17, VSD 104¹³, Olrik 64, Albrechtsen 63.

²⁴⁹ Ælnoth kap 27, VSD 117²²⁻¹⁸³, Olrik 81, Albrechtsen 82.

²⁵⁰ Ælnoth kap 20, VSD 108⁷⁻⁸, Olrik 70, Albrechtsen 67.

²⁵¹ Ælnoth kap 21, VSD 108¹⁴⁻¹⁵, Olrik 70, Albrechtsen 67.

²⁵² Ælnoth kap 17, VSD 104⁸, Olrik 64, Albrechtsen 60.

huskarle, *militēs*, krigere, *satellites*, drabanter, *socii*, fæller, eller *tirones*, rekrutter, unge krigere.²⁵³

I begyndelsen har kongens følge været talrigt;²⁵⁴ men som oprøret skrider frem, svinder kredsen om kongen ind. Dog fylder følget endnu adskillige skibe, da han sætter over fra Jylland til Fyn.²⁵⁵ I Odense består kongens følge ikke blot af *curiales*, men også af hans tre brødre, kongesønnerne Erik, Sven og Benedict.²⁵⁶ Da mange i sidste øjeblik redder sig ved flugt, er det atter kun en del af dette følge, der er forblevet hos kongen under den afsluttende kamp i kirken.²⁵⁷ Her optræder især kongens tapre *tirones*. *Tirones* eller *tyrones* var i datidens sprogbrug ikke blot som på klassisk latin unge, uprøvede soldater, men brugtes mere specielt om *tyrones in palatio*, fornemme unge drenge, der fik deres første militære uddannelse ved fyrstehofferne,²⁵⁸ også kaldet pager eller kertesvende. Ælnoths *tirones* er først og fremmest unge og kan sagtens stamme fra fornemme familier (hvis Ælnoth skriver almindeligt middelalderlatin).

Under den sidste kamp i kirken består kongens følge ikke alene af disse unge krigere: Den første, der falder, er den trofaste og tapre *provisor regiarum gazarum*. Fornemst blandt kongens faldne kampfæller er dog hans broder Benedict. Selv hvis vi nøjes med at betragte den snævrere kreds af kongens *comitatus* eller *curia*, træffer vi også der etablerede stormænd side om side med huskarle, som væsentligt er ubetydelige derved, at de endnu er unge under uddannelse, *tirones*. Både stormænd og jævne mænd er kongens *sui*, hans »mænd« og deltager som sådan i ledingen på hans bud.²⁵⁹

²⁵³ Ælnoth kap17, VSD 104¹², Olrik 64, Albrechtsen 61: *cum regio satellite*; Ælnoth kap 19, VSD 105²⁰, Olrik 66, Albrechtsen 63: *cum numerose comite*; Ælnoth kap 23, VSD 111¹², Olrik 74, Albrechtsen 72: *cum satellite superstite*; Ælnoth kap 24, VSD 112⁵⁻⁶, Olrik 74, Albrechtsen 73: *cum sui – cum comite*; Ælnoth kap 25, VSD 112⁹⁻¹⁰, Olrik 74, Albrechtsen 73: *cum domesticis satellites et tironibus*; Ælnoth kap 25, VSD 113¹⁶, Olrik 76, Albrechtsen 74: *curiales secum comitantes*; Ælnoth kap 27, VSD 117¹⁰, Olrik 80, Albrechtsen 80: *tirones invictissimi*; Ælnoth kap 27, VSD 118¹⁴, Olrik 82, Albrechtsen 83: *socii*; Ælnoth kap 28, VSD 120²³, Olrik 85, Albrechtsen 86: *commilitones*; Ælnoth kap 30, VSD 124¹⁻², Olrik 89 Albrechtsen 89: *cum inuicissimis athleticis*; Ælnoth kap 30, VSD 127¹⁵, Olrik 94, Albrechtsen 95: *militēs gloriosi*.

²⁵⁴ Ælnoth kap 19, VSD 105²⁰, Olrik 66, Albrechtsen 63.

²⁵⁵ Ælnoth kap 23, VSD 112⁷, Olrik 74, Albrechtsen 72.

²⁵⁶ Ælnoth kap 26, VSD 113¹⁴⁻¹⁵, Olrik 76, Albrechtsen 76.

²⁵⁷ Ælnoth kap 27, VSD 117¹⁻⁴, Olrik 80, Albrechtsen 79.

²⁵⁸ Du Cange VIII 221.

²⁵⁹ Ælnoth kap 21, VSD 97²³, Olrik 54, Albrechtsen 51: *parari instituit suisque*.

13. *Sven Aggesøn og Saxo, Erslev og Arup*

Ælnoths beretning har været anvendt som kilde til Knud den Helliges død af en række senere forfattere, der hver især bringer deres egne tilskud af oplysninger, hvad enten de har haft dem fra bevarede eller tabte kilder, fra den berygtede mundtlige tradition, eller de har brugt deres egen fantasi: *Sven Aggesøn*,²⁶⁰ *Saxo*²⁶¹ og den ukendte forfatter af *Knudssagaen* i *Knytlingesaga*.²⁶² Vi kan kalde disse værker for tertiære kilder til de sociale forhold i Danmark 1086. I alle disse værker bryder oprøret mod Knud ud, fordi han kræver ledingsbøde af det ulydige mandskab.

Ældre end *Sven Aggesøn* er en beretning fra den tidlige Valdemartid, kaldet *Knud Magnussøns Krønike*,²⁶³ den udmærker sig ved sit had til Oluf og sin forkærlighed for kong Niels og hans sønnesøn, Knud Magnusson. Denne lille krønike har nok ikke kendt Ælnoths værk, hvorimod anvendelsen af den som sidekilde kan konstateres hos *Sven Aggesøn*, *Saxo* og i *Knytlingesagas Knudssaga*.

Kristian Erslev går i *Valdemarernes Storhedstid* ud fra, at der før Valdemartiden ingen faste skatter har eksisteret, men kun kongelige indtægter af sagesfald – og kun indkomster af gæsteri, »nathold«, når kongen selv kom.²⁶⁴ Det siges ikke, men forudsættes, at ingen jarler, kongsbryder eller andre kongelige repræsentanter kunne regne med faste indtægter fra den jævne frie befolkning udover indkomster fra det egentlige krongods. Fra gammel tid har folket kun haft pligt til at drage i leding og til at betale bøder.

Ud fra Ælnoths skildring af Knud den Helliges sidste år viser *Erslev*, at kongens hirdmænd er få i tallet (til slut kun 17 mand), afmægtige, da folket rejser sig mod kongen. Ligesom oprørerne består af både ædelbårne og almue, udgøres ledingshæren af ledingsbønderne og deres høvdinger, styresmændene; og det er disse sidste, der gør sig til talsmænd for folkets ønske om at få hjemlov og får kongen til at bøje sig. Om denne klasse af *principes* og *magnates* hedder det, at »hverken Kongetjeneste eller Kongegunst skylder den sin fremragende Stilling; dens Anseelse blandt Folket er det, der tvinger Kongen til at høre dens Raad, og da han ikke gør det, bringer det ham Døden.«²⁶⁵ *Erslev* citerer med

²⁶⁰ *Sven Aggesøn Kortfattet Historie om Danmarks Konger* Kap 11 SM I 126-29 Gertz 1916/1967 68-72.

²⁶¹ *Saxo* 11:XIII:2 - 11:XIV:15 *Olrik & Ræder* 322³²-328²⁵, *Zeeberg* II 91-100 (Paperback 505-514).

²⁶² *Kntl.* Kap 41-59 *Ægidius* 61-87.

²⁶³ *Olrik* 1898-99 205; *Gade Kristensen* 1969 431-52.

²⁶⁴ *Erslev* 148.

²⁶⁵ *Erslev* 218-19.

tilslutning A.D. Jørgensen, når denne kalder styresmændene »bøndernes naturlige høvdinger, der dengang endnu må have været ganske uafhængige af kongen; ingen af hans håndgangne mænd kunde tale på almuenes vegne imod hans råd.«²⁶⁶ (Skønt unævnt af Erslev og A.D. Jørgensen anes her indflydelsen fra Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie*²⁶⁷). Erslev har overset, at hos Ælnoth er kongens gårde beboet af *nobiles* og *magnates*, og at ledingsflådens *nobiles* og *vulgus* bydes op af kongen som hans *sui*, hans mænd. Erslev regner med, at kongens bryder først bliver anselige mænd på Valdemartiden,²⁶⁸ og må have gået ud fra, at de var af jævn oprindelse før.

Erik Arup mener i sin *Danmarkshistorie I*, at Sven Estridsøn vel kunne skaffe sig en hird på grundlag af sine private godsindtægter, men som konge havde han ingen plads i samfundet og ingen myndighed over ledingen, der styredes af sine egne styresmænd og drog ud efter tingenes beslutning. Danmark manglede en verdslig »øvrighedsmagt«, som Sven forsøgte at etablere ved kirkens hjælp.²⁶⁹ Arup følger Ælnoth, når denne siger, at ledingsmandskabet trods nogen murren blev liggende på samlingspladsen ved Limfjorden og først drog hjem, da de fik kongens hjemlov. Men samtidig kombinerer han denne meddelelse med Sven Aggesøns og Saxos yngre beretninger, ifølge hvilke ledingsmandskabet gjorde oprør og vendte hjem uden tilladelse, hvorefter kongen pålagde dem ledingsbøder. Arup hævder her, idet han supplerer med sin egen digtning, at Knud krævede ledingsbøder af nogle bønder, som slet ikke var mødt på hans ledingsbud: »Derved vilde han engang for alle fastslaa, at det var ledingens pligt at møde paa kongens bud alene.« Folket rejser sig næste år imod Knud, just fordi han som noget ganske nyt kræver ret til at udbyde ledingen og i konsekvens heraf pålægger de hjemmeblevne bøder.²⁷⁰ Arup må åbenbart regne med, at Knuds krav på ledingsbøder er et kongeligt krav uden retslig eller folkelig legitimitet, og at det aldrig før har stået sin prøve i praksis (Arup undlader at omtale eller udtrykkeligt forholde sig til Knuds brev til Sankt Laurentius's kirke i Lund 21. maj 1085, hvis ledingskrav han stiltiende må anse som et tomt slag i luften). I sin tolkning bygger Arup på de sekundære/tertiære kilder: Sven Aggesøn, Saxo og Knytlingesagas Knudssaga og bruger desuden Erslevs Ælnoth-læsning, vel at mærke der, hvor Erslev bygger, ikke på Ælnoth, men på A.D. Jørgensen og gennem ham på

²⁶⁶ Erslev 221 (A.D. Jørgensen Aarb. 1876 70).

²⁶⁷ Allen 33-36.

²⁶⁸ Erslev 226.

²⁶⁹ Arup 170.

²⁷⁰ Arup 181-82.

Allen. Derved bliver Erslev indrulleret blandt Arups kilder til de sociale forhold på Knud den Helliges tid. Denne sene kilde (tertiær eller kvartær?) tillægger han så stor autoritet, at han ud fra den bedømmer det samtidige Lundebrev som negligerbart, et aktstykke, han ikke behøver at tage alvorligt.

Ifølge Arup lykkes det hans helt, kong Niels at få folket til at anerkende kongens ret til ledingsbøder, når ledingstoget vel at mærke først er vedtaget på landstingene.²⁷¹ Ledingen er dog på Niels' tid endnu en til dels frivillig organisation, og nye frivillige skibsmandskaber kan stadig danne sig og tilslutte sig et af landstingene vedtaget udbud. Først Valdemar den Stores vendertog påtvinger det danske folk en militærpligt af et omfang, det hidtil ikke har kendt, og først da kommer alle bønder, der dyrker rebdragen jord, til at medvirke til ledingen, økonomisk og personligt. I 1170 kommer hertil muligheden for at slippe for personlig tjeneste imod at betale ledingssskat.²⁷² Ledingsafløsningen er den første skat til staten; men for det danske folk er den første skat overhovedet dog den kirkelige tiende, bevidnet første gang 1135.²⁷³

14. Niels Lund og Knud den Helliges død

Når Olaf Haraldsøn må skaffe sig af med sin utro lendermand, Erling Skjalgsøn i åbent slag, eller når Harald Hårderåde må gribe til våbenmagt for at tvinge bønderne i Oplandene til lovlighed, kan det opfattes som tegn på de norske kongers svaghed: De kan ikke forlade sig på deres legitimitet alene. Men når en konge griber til våben mod sit folk og mister livet, er det dog udtryk for langt større svaghed fra hans side. Således var det gået Harald Blåtand i 987, og således gik det Knud den Hellige i 1086. Knuds død for folkets hånd er det uomgængelige argument for denne konges faktiske mangel på magt. Men af Knuds personlige svaghed har den danske historikertradition til og med *Niels Lund: Lið, Leding og Landeværn* (1996) draget overdrevne slutninger om det danske kongedømmes manglende institutionelle fundament.

Beretningerne om Knud den Helliges død hører til de ældste historiske kilder produceret i Danmark. Af Kristian Erslev, Erik Arup og Niels Lund er de blevet tolket i lyset af C.F. Allens og andre nationalliberales opfattelse af kongedømmets organisatoriske svaghed i den nordiske »Oldtid«. Til sin opfattelse har Allen ingen kilder.

²⁷¹ Arup 187. DD/DRB 1:2:32.

²⁷² Arup 243-44.

²⁷³ Arup 194. DD/DRB 1:2:64 1135. 29. november. Næstved.

I følge Odense-litteraturen, både Den ældre *Passio* og Ælnoths skrift, udbød Knud et ledingstogt mod England, som ikke blev til noget. Derpå forsøgte Knud at indføre tienden, men hans og hans fogeders hårde magtkrav rejste folket til oprør, så at det dræbte ham i kirken i Odense.

Det kan være betimeligt at følge den historiografiske udvikling fra Ælnoth til Saxo. Hos Ælnoth samles flåden på kongens bud i Limfjorden og venter på ham. Kongen bliver imidlertid opholdt i Slesvig. Da ledingsfolket bliver utålmodigt af at vente, sender det kongens broder, Oluf som forhandler til Knud og beder ham enten komme snart eller sætte en anden over flåden. Uden nærmere forklaring lader Knud Oluf lægge i lænker og føre som fange til Flandern. Flådens før så utålmodige mandskab finder sig nu uden at kny i dette dog ganske provokerende overgreb mod dets tillidsmand. Da høsten stunder til, sender kongen udsendinge til flåden og giver den hjemlov, og flådesamlingen opløses i fred og god forståelse med kongen.²⁷⁴ Ælnoth skriver et værk om alle Sven Estridsøns sønner og nævner ikke noget nedsættende om nogen af dem; for eksempel skriver han, modsat *Passio*, ikke noget ondt om Oluf, men gør til gengæld Knuds reaktion på dennes optræden helt uforklarlig.

Den næste danske beretning om Knud den Helliges mislykkede ledingstogt står at læse hos englænderen Ralf Niger, der har benyttet et dansk værk som kilde, den såkaldte *Knud Magnussøns Krønike*. Denne er udarbejdet i Danmark tidligt i Valdemartiden (1179-88).²⁷⁵ Her står der, at da Knud

... havde udrustet en ledingsflåde, gav hans broder Oluf, der jagede efter folkegunst, hæren hjemlov. Forbitret herover sendte hans broder ham som fange til grev Robert af Flandern. Til slut, da kongens fogeder fór hårdt frem mod folket, rejste de sig imod ham, indtil han bukkede under for dem, en martyr i døden.

Knud Magnussøns Krønike har en god forklaring på Olufs tilfangetagelse (den ved også andet usympatisk at fortælle om ham). Samtidig står det klart, at Oluf opholder sig ved flåden, mens Knud er fraværende. Dette er åbenbart overleveringen endnu i den tidlige Valdemartid.

*Sven Aggesøn*²⁷⁶ (som har kendt Knud Magnussøns Krønike²⁷⁷) er den

²⁷⁴ Ælnoth kap11-13, VSD 97²²-101⁴, Olrik 54-59, Albrechtsen 51-55.

²⁷⁵ Olrik 1898-99 205; Gade Kristensen 1969 431-52.

²⁷⁶ Sven Aggesøn Kortfattet Historie om Danmarks Konger Kap 11 SM I 126-29 Gertz 1916/1967 68-72.

²⁷⁷ Gade Kristensen 1969 449.

første, der klart forbinder det afbrudte ledingstogt med et oprør. Men han forklarer det anderledes: Mens Knud opholder sig ved ledingsflåden i Limfjorden, rejses der oprør i Slesvig. Knud forlader derfor flåden, drager skyndsomt til Slesvig og lænkebinder »Forbrydelsens [unavngivne] Ophavsmænd«. Da Kongen derefter vender tilbage til det sted, hvor flåden havde været samlet, er mændene og skibene draget bort i stedet for smukt at vente på ham. Knud bliver vred og pålægger hver styresmand en bod på fyrretyve mark og hver menig tre mark.

Saxo lader Oluf være den, der starter oprøret i Slesvig.²⁷⁸ Saxo fuldbyrder den ombytning af Knuds og Olufs opholdssteder, som Sven Aggesøn har begyndt, og lader Knud opholde sig ved flåden i Limfjorden. At der er tale om vilkårlighed, ses allerede af den lidt ældre Knud Magnussøns Krønike. Men hertil kommer, at mens ingen danske kilder begrundes, hvorfor Knud skulle lade sig opholde i Slesvig, giver samtidige tyske værker en ganske plausibel forklaring: I *Annalista Saxo* berettes det, at der i 1085 herskede et stort oprør mod kejser Henrik IV i Tyskland, og i forbindelse med disse kampe flygtede modkongen, Hermann af Salm og to tyske biskopper med deres hær til Danmark.²⁷⁹ Knud må have tøvet i Slesvig for at holde øje med de tyske flygtninge og deres kejserlige forfølger.

Roskildekrøniken blev skrevet 1138 efter kong Niels's død. Den omtaler ikke Knuds ledingsbud, men angiver som årsag til oprøret, at Knud ønskede at indføre en ny og ukendt afgift, kaldet *nefgiald*.²⁸⁰ Ordet minder om *nefgildi* eller *näbbskatt*, *nævageld* i norske, svenske og finske kilder, hvor det er betegnelse for en kirkelig afgift, der foregriber den egentlige tiende i kærven.²⁸¹ Men *nefgiald* minder os også om, at den norske ledingskat i de vestnorske love, Gulatingsloven før 1200 og Frostatingsloven fra det 13. århundrede blev betalt af »hvert syvende *nef*«²⁸² (idet der dog også antydes et ældre system baseret på »manngjerder«,²⁸³ svarende til de østnorske »lider«²⁸⁴ og de danske og svenske »havner«²⁸⁵). *Nefgyæll* betaltes 1345 på Bornholm til ærkebispens i Lund, uden at det fremgår af sammenhængen, om der er tale om en oprin-

²⁷⁸ Saxo 11:XIII:5-6, Olrik & Ræder 323¹⁴-324⁶, Zeeberg II 92-94 (Paperback 506-08).

²⁷⁹ *Annalista Saxo* 1085 Wattenbach 96²⁻¹⁶. En oversættelse til dansk ved Lone Liljefalk og Stefan Pajung kan ventes udgivet om kort tid.

²⁸⁰ *Roskildekrøniken* SM I 24, Gelting 1979 21.

²⁸¹ KLN M XII 281 *Nefgildi*, KLN M XII 431-32 *Näbbskatt*.

²⁸² Gt § 297, NGL I 97, Robberstad 269.

²⁸³ Gt § 304, NGL I 100, Robberstad 275; KLN M XI 323 *Manngjerd*.

²⁸⁴ KLN M X 534 *Lide*, DN IV 278, 279, 305 ca. 1340.

²⁸⁵ KLN M VI 96-101 *Hamna*.

delig kirkelig eller oprindelig verdslig afgift.²⁸⁶ (Ærkesædet havde kongens indtægter af Bornholm). Det kan ikke udelukkes, at Roskildekrønikens *nefgiald* hverken har med kirken eller militæret at gøre, skønt man nok vil være tilbøjelig til at koncentrere sig om de muligheder, til hvilke der findes paralleller i andre kilder.

Niels Lund mener imidlertid, at da Lundebrevets *expeditio* er en ukendt nyhed, og da Roskildekrønikens *nefgiald* er en ukendt nyhed, så er *nefgiald* lig med *expeditio*.²⁸⁷ Argumentet er en variation af den fra magien og psykoanalysen kendte regel, at »lighed er identitet.« Men den er ikke logisk bindende.

I øvrigt er *nefgiald* og *expeditio* ikke ukendte nyheder på samme måde. For mens *nefgiald* er en ukendt nyhed, fordi det nu engang er det, der står i Roskildekrøniken, er *expeditio* alene en ukendt nyhed for os, fordi ordet står i vor ældste danske diplomtekst. Det gælder om alt, hvad der omtales første gang i Lundebrevet, omsættelig jordejendom, *stabularii*, kongens ret til *reddarii equi* eller *expeditio*, at vi ikke kan vide, hvor gammel hver enkelt institution er på dansk grund. Det er metodisk set lige så forkert at regne dem for nyheder som at antage dem for urgamle. På rent dansk kildemateriale er deres alder ufalsificerbar.

Knud den Helliges død for folkets hånd er ikke noget bevis imod, at han normalt havde ret til at opbyde og hjemsende ledingsflåden. I det omfang oprøret opstod på grund af kongens krav på ledingsbøde og ikke på grund af kravet om tiende og/eller den enigmatiske *nefgiald*, er det tilstrækkeligt at spørge, om han havde krav på ledingsbøde i den aktuelle situation. For forståelsen af dette punkt er det afgørende, at vi ud fra Ælnoth og Knud Magnussøns Krønike må slutte, at kongen ikke selv kom til stede ved flåden, men lod vente på sig. – Det var Knud selv, der brød ledingen.

Vikingernes store logistiske fordel over for deres landbårne fjender var, at de kunne bringe proviant med sig om bord på deres skibe. I det trettende århundredes norske love skulle hver mand medbringe »to månedsmad'er«. ²⁸⁸ Hvis det sene elvte århundredes ledingskibe var mindre (som foreslået af Ole Crumlin-Pedersen²⁸⁹) ville provianten være kortere. Provianten skulle fortæres, mens skibene sejlede til samlingsstedet, mens man ventede på hinanden, mens man holdt krigsråd, og mens man sejlede over åbent hav. I fjendeland plyndrede man, så såre lejlighed gaves. Men den medbragte proviant skulle tjene til at udsætte

²⁸⁶ DD/DRB 3:2:132, 1345, 13. marts (DD/DRB 2:7:5, 1313 3. februar).

²⁸⁷ Lund 1996 147, 148, 156, 161, 203, 208.

²⁸⁸ Gfl § 300, NGL I 98, Robberstad 274; KLNLM XII 128 *Månadsmat*.

²⁸⁹ Crumlin-Pedersen & Olsen 314-20.

det øjeblik, hvor man ikke havde anden mulighed end at spredes for at plyndre til føden. (Gulatingens norske ledingsskibe fra det sene tolvte århundrede havde ret til at vende hjem, når der i hvert »madlag« var »en halv månedsmad« tilbage.²⁹⁰ De sene norske ledingsskibe skulle således medbringe forråd til udtur og hjemfart og til én måned uden nødtvungen plyndring). Under gunstige forhold kunne det lykkes vikingerne at sætte sig fast i en borg eller by og tvinge omegnens befolkning til at bringe sig forsyninger. Dette punkt skulle man gerne nå frem til, hvis krigen skulle skaffe mændene danegæld eller tjene noget større politisk formål. Når kongen lod flåden vente på sig, fortærede mændene den proviant, der skulle tjene dem som buffer under seriøs krigsførelse. Deres udsigt til krigslykke formindskedes dag for dag.

Hvad der faktisk skete ved flåden: Om Oluf gav hæren formel hjemlov eller blot konstaterede et *fait accompli*, mens mændene sivede, eller om han virkelig drog ud på en rejse (der også ville tage sin tid) for at skaffe kongen til veje, ved vi ikke. Men flådens modstand mod at drage ud med formindskede ressourcer bør tages alvorligt. Ved siden af dette rationelle argument bør vi ikke glemme muligheden for, at ærekære krigere kunne føle sig krænkede af kongens uforklarede fravær. Knud den Hellige kan have haft lige så mange rettigheder, han ville: Han kunne ikke tillade sig at være dum.

Det kan ikke benægtes, at Knud den Hellige døde som en svag mand; men dette beviser ikke, at hans kongedømme som institution betragtet var svagt og uudviklet, uden organisatoriske bånd til »stormænd« eller bønder og uden formelle rettigheder over ledingen.

Danske historikers opfattelse af den sene vikingetids kongemagt som værende uden institutionelt grundlag, uden formelle rettigheder over økonomi og militær og uden formel status i forhold til de ligeledes ganske uformelle, embedsløse »stormænd« bygger på en tradition, der var en politisk nødvendighed ved oprettelsen og styrkelsen af det tidlige demokrati, men som nu er uden emotionel funktion og intellektuel nødvendighed.

15. Slutning

Det tiende århundredes hedenske fyrsteskalde fremstiller samfundet som en centraliseret hær, der har et land. Herskeren er det centrum, der formidler kontakten med guderne, gennem kamp og venskaber

²⁹⁰ Gtl § 302, NGL I 99, Robberstad 274; KLN XII 128 *Månadsmat*.

underkaster sig jarlerne, leder hæren og skaffer fred og god åring til hele landet.

Det elvte århundredes kristne fyrsteskjalde udbygger deres forgængeres verdslige samfundssyn og bliver herunder langt mere detaljerede i deres behandling af de sociale forhold: Jarler, herser og lendermænd er legitimerede gennem deres fødsel, deres nedstamning fra andre jarler og herser; de har fortrinsret til at optræde som kongernes personlige repræsentanter og leder forsvaret af hver sit territorium. Dog kommer de ofte i åben, væbnet strid med den hersker, de officielt skulle tjene. Kongens hirdmand kan avancere til *stallari*, hans fortrolige, der kæmper og dør ved hans side eller fører eget skib i slag. Det jævne folks, hærens menige medlemmer udgør en talrig og nuanceret beskrevet gruppe; de kaldes *búendr* og benævnes med mange prisende ord for modige mænd. Specielt er de kongens *þegnar*, hans »vasaller«. De er kongens »mænd«, også når de truer med oprør eller bliver offer for hans straffeekspeditioner. De ejer huse, kvæg og jord, som er deres *óðal*. Bondekrigen, den væbnede konfrontation mellem herskeren og folket om de indbyrdes rettigheder og pligter er en institution i fyrsteskjaldenes samfund. Bønderne omtales med agtelse.

Adam af Bremen hævder, at Sven Estridsøn blev Magnus den Godes jarl og gjorde oprør imod ham, hvad der bekræftes af Magnus' skjalde. Adams beskrivelse af Sjælland beretter, at Sven Estridsøn med delvis held hævdede en myndighed også over de private, improviserede vikingetog. Pavens brev til Olaf Kyrre viser, at paven mente, at Harald Hen disponerede over godser og æresposter til forsørgelse af sine politiske venner, gaver, det stod i hans magt at tage tilbage. Knud den Helliges brev til Lundekirken 21. maj 1085 viser, at hans nære følge blandt andre omfattede en *dux* og nogle *stabularii*, kort sagt stormænd. Tillige var der på brevs tid allerede opstået privat ejendomsret til afhændeligt jordegods, som ikke blev dyrket af ejerne personlig, hvad etnografer lægger megen vægt på, når de skal karakterisere et samfunds udviklingsstade som statsligt. Den ældre *Passio* lader ledingen blive opbudt af Kongen og *principes* i forening, og meddeler, at Knud blev dræbt af *militēs sui*, af sine egne krigere. Ælnoths beretning viser, at der boede *magnates* og *nobiles* på kongsgårdene, hvor de blev ofre for oprøret; mens ledingens *nobiles* og *uulgus* betragtes som kongens *sui*, hans mænd. Stormænd tjener kongen i udøvelsen af hans offentlige opgaver og deltager i ledingen. Almuen er offer for Ælnoths foragt.

Kristian Erslevs tolkning af kongemagtens organisatorisk løse forhold til stormændene og ledingen skyldes en fejlagtig læsning af Ælnoths skrift foranlediget af A.D Jørgensen og bag ham af C.F. Allen. Erik Arup

bygger på Erslevs tolkning af Ælnoth, netop hvor Erslev afviger fra Ælnoth, og radikaliserer forestillingen om det anarkiske olddanske samfund i en sådan grad, at han bortforklarer teksten i Knuds den Helliges brev til Lundekirken, hvori kongen forbeholder sig indkomsten af ledingsbøder. Niels Lund udbygger Erslevs og Arups tolkninger og mener i lighed med Arup, at ledingspligten først blev indført på Valdemartiden, idet kongedømmet omkring 1100 skulle være for svagt i organisatorisk henseende til at kunne magte at lede andet end en frivillig flådestyrke af godsejere med deres private huskarle. Niels Lund mener derfor, at Knud den Helliges krav på ledingsbøde var uden legitimitet i datidens samfund, det var »en ukendt nyhed«.

De tidlige latinske kilders vidnesbyrd om en centraliseret dansk kongemagt, der har et nært organisatorisk samarbejde med landets krigeriske elite, er ganske få. Men de følges op af en enkelt skjaldestrofe om Sven Estridsøn: Skjalden Tjodolf Arnorsøn nævner, at seks danske jarler kæmper på Sven Estridsøns side i slaget ved Nissan 1062 (ikke alle jarler var utro som han selv).

Latinske og norrøne kilders få og spredte udtalelser om danske konger har tydelige paralleller i både den ældre og den samtidige fyrstedigtning til norske konger. Når Erslev gætter, at ledingens stormænd er uden noget tjeneste-forhold til kongemagten, så forekommer det mig at være i bedre overensstemmelse med *Passios* og Ælnoths tekster at drage en parallel til skjalden Torleik den Fagre og den strofe, hvori han kalder en norsk flådestyrkes ledere for *vinir hilmis* og dens menige for *búendr*.²⁹¹

At danske bønder ligner norske, ses af skjalden Halli den Stives digt, hvori tapre *búendr* og *þegnar* på både dansk og norsk side er budt op til forligsmødet, »stævneledingen« i 1064 og parate til at kæmpe om nødvendigt. Det samme ses af, at Ælnoth kalder ledingens medlemmer for kongens *sui*, hans mænd. Nok så vigtig er ligheden mellem skjalden Tjodolf Arnorsøn, der kalder nogle oprørere imod Harald Hårderåde for *rekkar hilmis*, kongens mænd, og Passio, der kalder Knud den Helliges drabsmænd for *militēs sui*, hans [kongens] krigere.

De stormænd, vi har kilder til i det elvte århundrede, i Norden som i Europa, i latinsk prosa og i norrøn skjaldedigtning, ses alle i offentlige funktioner. Om der derudover har eksisteret mænd, som alene i kraft af privat, arvet eller købt ejendom politisk og økonomisk var så fremstående, at vi ville kalde dem »stormænd«, er ufalsificerbart.

Til fyrstedigtningens norske samfundsorden findes der vidtgående

²⁹¹ *Þórleikr fagri* 9 B 367 Msk 97.

etnografiske paralleller, *Chieftoms* og *Early States*. Særlig bemærkelsesværdig er den arkæologiske parallel, den norske jernalders militære høvdingedømme fra 205 e.Kr. i Illerupfundet. Til den modsatte opfattelse, C.F. Allens myte om, at det nordiske samfund i »Oldtiden« bestod af et anarki af skattefrie bønder og lige så skattefrie private godsejere uden noget tjenstligt eller organisatorisk forhold til kongen, findes der hverken samtidige kilder eller etnografiske paralleller. Hvis der kunne findes positive kilder til Allens opfattelse af det oldnordiske samfund som et anarki præget af større og mindre private jordejere, ville de give et væsentligt bidrag til den etnografiske teoridannelse.

Det er kun ud fra etnografiske paralleller, vi kan formode, at vikingetidens nordiske bønder levede i »redistributive økonomier« og derfor betalte skatter til forsørgelse af deres stormænd og konger. Denne analogislutning er ikke logisk bindende. Hvis man ikke vil tro på den, må man dog stadig huske, at selvom vi strengt taget *ikke* kan vide, *om* de nordiske bønder betalte skat, betyder det ikke, at vi med nogen sikkerhed ved, *at* de *ikke* betalte skat.

De skandinaviske samfund i vikingetiden var præget af åben fysisk vold: fries vold mod trælle og fremmede, husfædres vold mod kone og børn, bønders vold indbyrdes, høvdingers og kongers vold mod bønderne og mod hinanden. Slægt stod imod slægt i alle samfundslag. Frie mænd gik altid med våben på sig, frie kvinders bevægelsesfrihed blev indskrænket af faren for voldtægt. Blandt væbnede mænd fandt voldelige konfrontationer sted på alle niveauer, fra tilfældige fuldemandslagsmål over flere-generationers slægtsfejder til åben kamp om overherredømmet. Og der var rigtig mange krige og vikingeoverfald.

Til den udbredte risiko for fysisk vold og det hele fejdevæsen svarer de nødvendige, omend skiftende alliancer, i kongeslægten, blandt stormændene og vel også blandt bønderne. En særlig grund til den endemiske strid bestod i, at der i hver generation var flere sønner end fædre og derfor flere fødselsberettigede kandidater end høvdinge- eller embedsposter.

Det billede af »den politiske kultur«, som Lars Hermanson (2000) tegner på grundlag af *Gesta Danorum*,²⁹² og som Sverre Bagge (2002) giver ud fra *Heimskringla*,²⁹³ kan sagtens have haft gyldighed for den sene vikingetids Skandinavien, blot vi husker, at de offentlige indtægter var en vigtig kilde til strid, formodentlig af større økonomisk betydning end købejord, personlig arv og hustruers medgift.

²⁹² Hermanson 2000.

²⁹³ Bagge 2002.

Konge og stormænd levede symbiotisk af de offentlige indkomster, af »kongens ret« og af *stipendia regalia*. Hvem iblandt dem der på hvert enkelt tidspunkt var den stærkeste, afhang af kongens person, af hans charisma, af hans evne til at vinde sig venner og slå sine fjender, af hans hele evne til at skaffe godt vejr.

Vikingsamfundene var aldrig så gennemcentraliserede som Zulu-staten i det nittende århundredes Sydafrika.²⁹⁴ De stod ofte i reel fare for at blive lige så voldeligt-kaotiske som vore dages Congo eller Afghanistan. Derfor udfyldte fyrstedigtningen en så væsentlig social funktion. Centraliseringen omkring kongens person var ønsket, den skaffede »år og fred« – også til de slægtsstolte krigere, der truede den.

Kilder og oversættelser

Adam af Bremen. De hamburgske Ærkebispers Historie. Oversat af Carsten L. Henrichsen. København 1930.

Adam af Bremens krønike. Oversat af Allan A. Lund. Moesgård 2000.

Adam von Bremen. *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches*. Neu übertragen von Werner Trillmich. Darmstadt 1978. 35-503.

Aelnoth: Gesta Swenomagni regis et filiorvm eivs et passio gloriosissimi Canvti regis et martyris. *Vitae Sanctorvm Danorvm*. M. Cl. Gertz. København 1908-12. 77-136.

Albrechtsen, Erling. Se *Annales Bertiniani* Albrechtsen og Ælnoths Krønike.

Andersson, Theodore. Se Morkinskinna.

Anglo-Saxon Chronicle, The. A revised translation edited by Dorothy Whitelock. London 1961.

Annales Bertiniani Rau. Annales Bertiniani. *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte zweiter Teil*. Neu bearbeitet von Reinhold Rau. Darmstadt 1972. 1-287.

Annales Bertiniani Albrechtsen: Årbøgerne fra St. Bertin. *Vikingerne i Franken* ved Erling Albrechtsen. Odense 1976. 27-61.

Annalista Saxo Wattenbach. Der Sächsische Annalist. *Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zweite Ausgabe. Zwölftes Jahrhundert. Sechster Band*. Wilhelm Wattenbach. Leipzig 1894.

ASC Whitelock. Se Anglo-Saxon Chronicle, The Chronicon Roskildense. *Scriptores Minores Historiæ Danicæ mediæ ævi*. Vol I. M.Cl. Gertz. København 1917-20/1970. 14-33.

Danmark Riges Breve. 1. Række 1. og 2. Bind 789-1169. København 1975.

Danske Rigslovgivning indtil 1400, Den. Ved Erik Kroman. København 1971.

DD. Se Diplomatarium Danicum.

Diplomatarium Danicum 1. Række 2. Bind 1053-1169. København 1963.

Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve ... samlede og udgivne af Chr. C. A. Lange og Carl R. Unger. IV 1-2. Christiania 1857-58.

DRB. Se Danmark Riges Breve.

DN. Se Diplomatarium Norvegicum.

Edda, Snorres. Se Snorres Edda.

²⁹⁴ Service 104-16.

- EHD I. English Historical Documents I: c. 500-1042. Trans. Dorothy Whitelock. London 1979.
- Fagrskinna. A Catalogue of the Kings of Norway. A Translation with Introduction and Notes by Alison Finlay. Leiden. Boston 2004.
- Finlay. Se Fagrskinna.
- Finnur Jónsson. Se Norsk-islandske Skjaldedigtning, Den.
- Finsen, Vilhjálmur. Se Grágás 1-2 og 3-4.
- Frostatingslova. Omsett av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. Oslo 1994.
- Frostathingslov, Den Ældre. *Norges gamle Love indtil 1387 Første Bind*. R. Keyser og P.A. Munch. Christiania 1846. 119-258.
- Frtl Hagland & Sandnes. Se Frostatingslova.
- Frtl NGL I. Se Frostathingslov, Den Ældre.
- Fsk. Se Fagrskinna.
- Gade, Kari Ellen. Se Morkinskinna
- Gelting, Michael H. Se Roskildekrøniken.
- Gertz M.Cl. Se *Passio* Gertz 1907, VSD 1908-12, Sven Aggesøn Gertz 1916/1967 og Svenonis Aggonis filii opvscvla. SM I 1917-18/1970.
- Grágás 1-2. Islændernes Lovbog i Fristatens Tid udgivet af Vilhjálmur Finsen. Kjøbenhavn 1852/Odense 1974.
- Grágás 3-4. Islændernes Lovbog i Fristatens Tid oversat af Vilhjálmur Finsen. Tredie Del Oversættelse første Del. Grågåsen. København 1870/Odense 1979.
- Grågåsen. Se Grágás 3-4.
- Gtl NGL I. Se Gulathingslov, Den Ældre.
- Gtl Robberstad. Se Gulatingslovi
- Gulatingslovi. Umsett frå gamalnorsk av Knut Robberstad. Tredje utgåva. Oslo 1969.
- Gulathingslov, Den Ældre. *Norges gamle Love indtil 1387 Første Bind*. R. Keyser og P.A. Munch. Christiania 1846. 1-118.
- Heimskringla I-III. Snorre Sturluson Nordiska kungasagor. Översättning av Karl G. Johansson. I. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvasons saga. Stockholm 1991. II. Olav den heliges saga. Stockholm 1993. III. Magnus den gode till Magnus Erlingsson. Stockholm 1994. Fabel Pocket nr 20, 26 og 31.
- Henrichsen, Adam. Se Adam af Bremen.
- Hkr I-III. Se Heimskringla.
- Håkon Håkonsøns Saga. *Norges kongesagaer. Jubileumsutgaven 1979. Bd 4 Håkon Håkonsøns saga, Magnus Lagabøtes saga*. Oversatt av Finn Hødnebo. Oslo 1979. 21-342.
- Johansson, Karl G. Se Snorres Edda og Heimskringla.
- Jónsson, Finnur. Se Norsk-islandske Skjaldedigtning, Den.
- Keyser, R. Se Frostathingslov og Gulathingslov.
- Kntl. Se Knytlinge Saga.
- Knud Magnussøns Krønike. i: Jørgen Olrik: Harald Hens Love. Tillæg: Radulfus Nigers danske efterretninger. *Historisk Tidsskrift 7.Rk. II Bd*. 1898-99. 200-12.
- Knytlinge Saga. Knud den Store, Knud den Hellige, deres Mænd, deres Slægt. Oversat af Jens Peter Ægidius. København 1977.
- Kock, Ernst Albin: Notationes norrøenæ. Anteckningar till Edda och skalde-digtning. *Lunds Universitets Årsskrift. N.F.Avd. I, Bd 19-37, 40*. Lund 1923-41, 1944.
- Kroman Rigslovgivning. Se Danske Rigslovgivning indtil 1400, Den.
- Lund, Allan A. Se Adam af Bremens krønike.

- Malm, Mats. Se Snorres Edda.
- Morkinskinna. The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157). Translated by Theodore Andersson and Kari Ellen Gade. *Islandica LI*. Ithaca and London 2000.
- Msk. Se Morkinskinna.
- Munch, P.A. Se Frostathingslov og Gulathingslov.
- NN. Se Kock, Ernst Albin: Notationes norrœnæ.
- Norsk-islandske Skjaldedigtning, Den. Ved Finnur Jónsson. A Tekst efter håndskriverne. Første bind. København 1912-15/1973.
- Norsk-islandske Skjaldedigtning, Den. Ved Finnur Jónsson. B Rettet tekst. Første bind. København 1912-15/1973.
- Olrik, Hans. Se Ælnods fremstilling af Knud den Helliges historie.
- Olrik, Jørgen. Se Knud Magnussøns Krønike og Saxo Olrik & Ræder.
- Passio. Passio Sancti Kanvti Regis et Martiris. Hellig Knud Konges og Martyrs Lidelseshistorie. M.Cl. Gertz: *Knud den Helliges Martyrhistorie særlig efter de tre ældste Kilder. En filologisk-historisk Undersøgelse. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag*. København 1907. 6-25.
- Roskildekrøniken SM I. Se Chronicon Roskildense.
- Roskildekrøniken. Oversat og kommenteret af Michael H. Gelting. Højbjerg 1979.
- Saxo Olrik & Ræder. Saxonis Gesta Danorum. Recognoverunt et ediderunt J. Olrik & H. Ræder. Tomus I. Textum continens. Hauniæ MCMXXXI København 1931.
- Saxo (Paperback). Saxos Danmarks Historie. Oversat af Peter Zeeberg. København 2000.
- Saxo Zeeberg. Saxos Danmarks Historie 2. Oversat af Peter Zeeberg. København 2000.
- Scriptores Minores historiæ Danicæ medii ævi. M. Cl. Gertz. Vol I-II. København 1917-20/1970.
- SM I-II. Se Scriptores Minores.
- SnE. Se Snorres Edda.
- Snorres Edda. Översättning och inledning av Karl G. Johansson och Mats Malm. Stockholm 1997.
- Sven Aggesøn (Gertz). Se Sven Aggesøns historiske Skrifter.
- Sven Aggesøns historiske Skrifter. Oversatte efter den paa Grundlag af Codex Arnamagnæanum 33^{4TO} restituerede nye text af M. Cl. Gertz. København 1916/1967.
- Sven Aggesøn SM I. Se Svenonis Aggonis Filii opvscvla.
- Svenonis Aggonis Filii opvscvla. *Scriptores Minores Historiæ Danicæ medii ævi. Vol I*. M. Cl. Gertz. København 1917-18/1970. 55-144.
- Trillmich, Werner. Se Adam von Bremen.
- Upplands runinskrifter. Elias Wessén och Sven B. Jansson. Första delen. I. Text. Sveriges runinskrifter. VI. Bandet. Stockholm 1940-43.
- Vilhjálmur Finsen. Se Grágás 1-2 og 3-4.
- Vitæ Sanctorvm Danorvm. M. Cl. Gertz. København 1908-1912.
- VSD. Se Vitæ Sanctorvm Danorvm.
- Whaley, Diana: The Poetry of Arnórr jarlaskáld: an Edition and Study. *Westfield Publications in Medieval Studies Vol. VIII*. Turnhout 1998.
- Whitelock, Dorothy. Se Anglo-Saxon Chronicle, The og EHD I.
- Zeeberg, Peter. Se Saxo (Paperback) og Saxo Zeeberg.

- Ælnods fremstilling af Knud den helliges historie. *Danske helgeners levede I*. Oversættelse ved Hans Olrik. København 1894/1968. 19-110.
- Ælnoth Albrechtsen. Se Ælnoths Krønike.
- Ælnoth Olrik. Se Ælnods fremstilling ...
- Ælnoths Krønike. Oversat af Erling Albrechtsen. Odense 1984.
- Ælnoth VSD. Se Aelnoth.

Litteratur

- Allen, C.F.: Haandbog i Fædrelandets Historie. Kjøbenhavn 1840. Mange senere oplag.
- Arup, Erik: Danmarks historie Bd I. København 1926/1961.
- Bagge, Sverre: Mellem kildekritik og historisk antropologi. Olav den hellige, aristokratiet og rikssamlingen. (*Norsk Historisk tidsskrift Bd 81*). Oslo 2002. 173-212.
- Bosworth & Toller. An Anglo-Saxon Dictionary. London 1898.
- Claessen, H.J.M. & Peter Skalník: The Early State: Models and Reality. *The Early State*. Eds. Henri J.M. & Peter Skalník. The Hague 1978. 637-650.
- Henri J.M. & Peter Skalník (Eds): The Early State. Mouton Publishers. The Hague. Paris. New York 1978.
- Crumlin-Pedersen, Ole: The Skuldelev Ships I. Topography, Archaeology, History, Conservation and Display. Edited by Ole Crumlin-Pedersen and Olaf Olsen. *Ships and Boats of the North. Volume 4.1*. Roskilde 2002.
- Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. I-X Band. Graz 1883-87/1954.
- Edwards, Diana C.: Clause arrangement in skaldic poetry. *Arkiv för Nordisk Filologi Bd 98*. Lund 1983. 123-175.
- Erslev, Kr.: Valdemarernes Storhedstid. Studier og Omrids. København 1898/1972.
- Fidjestøl 1980, Bjarne: Det norrøne fyrstediktet. Utrykt disputats. Bergen 1980.
- Fidjestøl 1982, Bjarne: Det norrøne fyrstediktet. Øvre Ervik 1982.
- Fidjestøl 1993, Bjarne: Pagan beliefs and Christian impact: The contribution of Scaldic studies. *Viking Revaluations. Viking Centenary Symposium 14-15 May 1992*. Eds: Anthony Faulkes & Richard Perkins. London 1993. 100-120
- Finnur Jónsson. Se Lexicon Poeticum.
- Fried, Morton H.: The Evolution of Political Society. An Essay in Political Anthropology. New York 1967.
- Gade Kristensen, Anne Katrine: Knud Magnussens Krønike. (*Dansk Historisk Tidsskrift 12 RK. III*). København 1969. 431-52.
- Gurevich, Elena: The system of kennings. *Nordica Bergensia 3*. Bergen 1994. 139-56.
- Hermanson, Lars: Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark. *Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 24*. Göteborg 2000.
- Ilkjær, Jørgen: Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl. Moesgård 2000.
- Jesch, Judith: Ships and Men in the Late Viking Age. The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse. Woodbridge 2001.
- Jónsson, Finnur. Se Lexicon Poeticum.
- Jørgensen, A.D.: Bidrag til oplysning af middelalderens love og samfundsforhold. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. Kjøbenhavn 1876. 56-92.
- KLNM. Se Kulturhistorisk Leksikon.

- Kristensen, Anne Kathrine Gade. Se Gade Kristensen, Anne Kathrine. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder fra vikingetid til reformati- onstid. Bd I-XXII. København 1956-78.
- Lexicon Poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk- islandske skjaldesprog. 2. udgave ved Finnur Jónsson. København 1931.
- Locke, John: Second Treatise of Government (1690). *Two Treatises of Govern- ment*. A Critical Edition by Peter Laslett. Second Edition. Cambridge 1967.
- Lund, Niels: Lid og leding. *Beretning fra andet tværfaglige vikingesymposium*. udg. T. Kisbye og E. Roesdahl. Moesgaard 1983. 23-37.
- Lund, Niels: The armies of Swein Forkbeard and Cnut: *leding or lið*. *Anglo- Saxon England 16*. Cambridge 1986. 105-18.
- Lund, Niels: Danish Military Organisation. *The Battle of Maldon. Fiction and Fact*. Ed. Janet Cooper. London 1993. 109-26.
- Lund, Niels: Lið, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre mid- delalder. Vikingskibshallen. Roskilde 1996.
- Malmros, Rikke: Leding og Skjaldekvad. Det elvte århundredes nordiske krigs- flåder, deres teknologi og organisation og deres placering i samfundet belyst gennem den samtidige fyrstedigtning. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. København 1985. 89-139.
- Malmros, Rikke: Den hedenske fyrstedigtningens samfundssyn. (*Dansk*) *Historisk Tidsskrift* Bind 99. København 1999. 337-75.
- Malmros, Rikke: Leiðangr in Old Norse court poetry. *Maritime Warfare in Northern Europe. Technology, organisation, logistics, and administration 500 BC – 1500 AD*. Ed. by Anne Nørgård Jørgensen et al. *Publications from the National Museum – Studies in Archaeology & History* Vol. 6. Copenhagen 2002. 277-286.
- Polanyi, Karl: The Great Transformation. Boston 1947.
- Poole, Russell G.: Viking Poems on War and Peace. A Study in Skaldic Narrati- ve. Toronto, Buffalo, London 1991.
- Service, Elman R.: Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution. New York 1975.
- Skalník, Peter. Se Claessen H.J.M. og Henri, J.M.
- Syrett, Martin: Drengs and Thegns again. *Saga-Book Vol XXV Part 3. Viking Society for Northern Research*. London 2000. 243-71.
- Ulsig, Erik: Landboer og bryder, skat og landgilde. De danske fæstebønder og deres afgifter i det 12. og 13. århundrede. *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*. Red: Karsten Fledelius et al. København 1981. 137-65.

SUMMARY

Royal Power and Navy in Norway and Denmark about 1100
Elucidated by Early Christian Skaldic Court-Poetry

(1) This study is an argument against a traditional view on eleventh century Danish society based on the work of C.F. Allen 1840: He argues that society in Nordic 'Antiquity' consisted of common freemen who owned their farms, of 'magnates' who were private owners of larger estates, and of the king who was the largest private landowner of all. No taxes were exacted and there was no hereditary nobility. In civil life there was no organisational bond between the king and individual members of society, every man in time of peace enjoying absolute freedom from public exactions. However, Allen's view is not supported by contemporary sources.

(2) Eleventh century Old Norse Christian court poetry continues the secular view of the tenth century pagan skalds: the king is the summit of a military pyramid, 'the army of the land' (Malmros, *Historisk Tidsskrift* 1999). The change of religion AD 1000 makes the skalds diminish their use of pagan imagery leaving room for precise observations of time, people, and places. The Christian God is modelled on the terrestrial king, and vice-versa. (3) To the skalds the magnates constitute an aristocracy of birth. Magnates of good birth and with established local power serve as local officers to the overlords of Norway. (4) Eleventh century skalds have a wide vocabulary describing the free commoners who constitute the *lið allra manna*, the army of all men: most often they are called *búendr*. These are described as armed farmers mustered by both parts in civil war, trying to defend their land against invasions, and having sometimes their houses burned by foreigners or royal punitive expeditions. At the same time they are seen as the courageous *menn*, the *þegnar*, the vassals of the king (The Old Norse *þegn* being less exalted in society than his Anglo-Saxon counterpart *þegen*, *þane*). In spite of being viewed as the king's men, the *búendr* when angered may gather at the *þing* planning rebellion. Here the *búendr* constitute a serious threat to the king and his officers. (5) The navy, the *lið* or *leiðangr* is mustered and led by the king. The *jarlar*, earls fight in the navy, its officers are called the *vinir hilmis*, the friends of the king, its rank and file being the *búendr*. In one stanza the *leiðangr* is called *almennigr*, the right and duty of all (free) men. The protection of the land, *landvörn*, is particularly seen as the task of the king and the magnates. The king musters the *leiðangr* and conducts a *húsping*, a council of war before leaving, leads the cruise in foreign waters and gives the men *heimför*, home-leave at the end of the expedition. In 1064 the king of Denmark conducts a meeting of reconciliation with his Norwegian counterpart, followed by a *lið allra Dana*, an army of all Danes consisting of his valiant *búendr*. This is the only time Danish *búendr* are so named in skaldic poetry. (6) The men of the official *leiðangr* led by the king into foreign parts may be termed *vikingar* when praised by the skalds, just as the men of minor plundering bands are hailed as *vikingar*. But to the king ruling his home-country *vikingar* are a menace, duly punished by hanging. It is the duty of the king to uphold the law and the peace by draconic punishments. Just after his death AD 1103 King Eric the Ever-Good of Denmark is praised as upholding *log gods*, the law of God.

(7) Adam of Bremen tells us that his contemporary, king Sven Estrithson of Denmark (1047-76) swore allegiance to Magnus the Good of Norway becoming

his *homo*, his vassal. This is well attested by the skalds of the Norwegian king calling Sven *jarl*. In spite of any oath of allegiance the warfare between king and *jarl* goes on incessantly. This reminds us of relations in contemporary Frankish and Anglo-Saxon societies, the kings trying to maintain a precarious hold on their realms by personal bonds and 'clienteles' without being able to have their God given offices respected. (8) Adam of Bremen also relates that Sven Estrithson receives *tributum* from ships preparing to go on viking raids against the pagans of the Baltic. (9) 1078 Pope Gregory VII writes to the king of Norway on the assumption that the king of Denmark (Harald Hen) can give *bona et honores* to his recalcitrant but politically important brothers by taking these sources of income back from his own friends. (10) A charter of May 21 AD 1085 by king Canute IV (later termed the 'Saint') is witnessed by a *dux* and numerous *stabularii*, certainly magnates in official positions and in the service of the king. In this letter Canute maintains his right to fine peasants who neglect service to the *expeditio*. (11) An early work on the martyrdom 1086 of Canute, *Passio sancti Canuti Regis et Martiris* (1095) says that the navy is levied by the king and the *principes* in unison. When the king falls as victim to the succeeding insurrection, the *Passio* writes that he is killed *a militibus suis*, by his own warriors. (12) A later work by the Anglo-Saxon cleric Ælnoth (1104-17) says that the *ministri regii*, the *magnates*, and the *nobiles* live on the royal manors, receive the king's income and fall as victims to the rebels. The *magnates* and the *uulgus* of the navy are termed the king's *sui*, his 'men'. It is Ælnoth's ideal that the king takes council with wise and prudent men before serious action, that he musters the navy and that in the end he gives the men home-leave.

(13) In his reading of Ælnoth Kristian Erslev (1898) unwittingly builds on Allen when he himself takes Ælnoth's description of the death of King Canute the Saint as proof of his thesis that the magnates should be described as without any organisational relationship to the king, not even in matters military. Erik Arup (1925) insists that Canute the Saint had no authority over the navy, the *leiðangr*. When in his charter of May 21 1085 Canute maintains his right to fine any peasant who neglects his military duties, Arup regards this as a presumption on the king's side. (14) Two Danish kings, Harald Blacktooth (987) and Canute the Saint (1086) fell as victims of popular risings. This is an unquestionable indication of their actual weakness, but it has without due cause been taken as proof of a total lack of any hierarchical organisation behind Late Viking Age royal power. Niels Lund (1996) follows here an unbroken historiographical tradition from C.F. Allen and adds that the demand of Canute the Saint of fines for neglecting *expeditio* should prove the identity between these military dues and an imposition called *nefgjald* in the *Chronicon Roskildense*. However, his arguments are logically incorrect. In case the insurrection against Canute should have its cause in any exactions of fines for neglect of military service it is sufficient to notice that the king himself did not make his appearance at the fleet, letting his men wait and eat those provisions that should have carried them through serious warfare. Canute the Saint died as a weak man indeed. But this does not prove that his rulership was ephemeral or based on a weak and undeveloped institution without the king having organizational bonds to *magnates* and *búendr* or formal rights over the military.

(15) The ideals of the skaldic court poets for Norway during the eleventh century are the same as those propagated by the early Latin sources for Danish society around AD 1100. And the few instances of Danes mentioned by skalds are within the same vein. The Danish naval levy in the skaldic poem of 1064 is

the predecessor of the *expeditio* AD 1085 of Canute the Saint. Magnates known to us are all in public service, the commoners being the king's *þegnar*, the *milites sui*. The society as viewed by contemporary ideology, Old Norse and Latin, can be regarded as what anthropologists term a mature 'redistributive economic system', a 'state' developing out of 'chiefdom', with personal bonds, political 'friendships', and 'clienteles' supplementing a hierarchy of offices. Viking societies were never as thoroughly centralized as the early nineteenth century Zulu-State. They were often in serious danger of becoming as violent and chaotic as present day Congo and Afghanistan. The ideology of court poets and ecclesiastics strove to uphold fecundity and peace so necessary to a warrior society.

Translated by Florence Ulsig